

Paweł Krokosz
Uniwersytet Papieski
Jana Pawła II w Krakowie

***SUNT MIHI QUAE VALEANT
IN TALEA PONDERA.***
**OPANOWANIE WSCHODNICH
NADBAŁTYCKICH PROWINCJI
SZWEDZKICH PRZEZ ARMIEJ
ROSYJSKĄ W 1710 R.¹**

Słowa kluczowe: wojna północna 1700–1721 | armia rosyjska | Piotr I | Karol XII | Morze Bałtyckie | Ryga | Wyborg | Rewel

Paweł Krokosz: historyk, absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego. Adiunkt w Instytucie Historii Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie. Zajmuje się problematyką związaną z historią, polityką, kulturą i gospodarką państw Europy Środkowo-Wschodniej w XVI–XVIII w. Autor opracowań poświęconych modernizacji armii rosyjskiej przeprowadzonej przez cara Piotra I oraz wybranym zagadnieniom wojny północnej. Zajmuje się również badaniami dziejów górnictwa solnego w Polsce i w Europie Środkowo-Wschodniej na przestrzeni dziejów, a także historią miasta Wieliczki.

27 czerwca 1709 r. pod Połtawą rozegrała się kluczowa bitwa toczącej się w latach 1700–1721² trzeciej wojny północnej. Liczniejsze, dobrze uzbrojone i zaopatrzone oddziały rosyjskie zadały tam druzgocącą klęskę armii szwedzkiej, uchodzącej dotąd za jedną z najlepszych na Starym Kon-

¹ W tytule publikacji wykorzystano tekst inskrypcji, która znalazła się na medalu upamiętniającym oprowadzenie wschodnich nadbałtyckich prowincji szwedzkich przez wojska rosyjskie w 1710 r. Jej treść – „Wystarczy mi sił do podniesienia takiego ciężaru” (tłum. P.K.) – została zaczerpnięta z poematu epickiego *Metamorfozy* autorstwa starożytnego rzymskiego poety Owidiusza i w bezpośredni sposób podkreślała fakt, iż zdobyte wówczas ziemie Rosja zdoła przy sobie zatrzymać, zob. E.C. Шукина, *Серия медалей Ф.Г. Мюллера на событиях Северной войны в собрании Эрмитажа*, Санкт-Петербург 2006, s. 112–113. W artykule stosowana jest datacja według kalendarza juliańskiego obowiązującego w Rosji od 1 stycznia 1700 r.

² Historycy rosyjscy przyjmują zupełnie inny od polskiego sposób systematyki wojen północnych, zob. E.I. Кобзарева, *От первой Северной войны 1655–1661 гг. к Великой Северной войне 1700–1721 гг. и Полтаве: Россия и ее потенциальные союзники в борьбе против Швеции*, [w:] *Полтава. К 300-летию Полтавского сражения. Сборник статей*, ред. О.Г. Агеева, В.А. Артамонов, И.Г. Дуров, П.А. Кротов, Москва 2009, s. 16–38.

tynencie³. Król Karol XII wraz z garstką swoich żołnierzy oraz z hetmanem zaporoskim Iwanem Mazepą – który w poprzednim roku, na czele zaledwie kilku tysięcy Kozaków, wystąpił przeciwko carowi Piotrowi I – schronił się na terytorium tureckim. Wkrótce miało się okazać, że ten czasowy pobyt pod opieką sułtana przeciągnie się na kilka kolejnych lat, a kierowanie krajem pozostającym w stanie wojny z dalekich Benderów nie będzie rzeczą prostą⁴.

Władca rosyjski postanowił wykorzystać sprzyjające okoliczności i niemal bezpośrednio po połtawskiej wiktorii jego wojska rozpoczęły działania przeciwko siłom szwedzkim stacjonującym na terytorium Rzeczypospolitej i we wschodnich prowincjach nadbałtyckich. Na pierwszy z teatrów wojennych podążył carski faworyt Aleksander Mienszykow, a wkrótce także sam car, aby osobiście wziąć udział w odnowieniu sojuszu z Augustem II Wettinem, który na wieść o wielkiej militarnej klęsce Szwedów zdecydował się uznać swoją rezygnację z korony polskiej za nieważną. Stosowny traktat pomiędzy monarchami został podpisany jeszcze w październiku 1709 r. w Toruniu⁵. Rozkaz wyruszenia w stronę Rygi, najsilniej umocnionej twierdzy przeciwnika nad tą częścią Morza Bałtyckiego, otrzymał feldmarszałek Borys Szeremietiew. W takich okolicznościach rozpoczynała się kolejna odłona ponad 20-letniego konfliktu rosyjsko-szwedzkiego.

³ П.А. Кротов, *Битва под Полтавой. Начало Великой России*, Санкт-Петербург 2014.

⁴ Tenże, *Преследование российскими войсками отряда Карла и Мазепы за Днепром, „Меншиковские чтения”* (dalej: МЧ) 2011, nr 2, s. 57–74; Å. Karlsson, *Karl XII*, „Karolinska Förbundets Årsbok” (dalej: KFÅ) 2003, s. 54–55; Z. Anusik, *Karol XII*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2006, s. 280–325. Zob. też J.D. Hultman, *O panowaniu Karola XII króla Szwecji*, tłum., wstęp i oprac. W. Krawczuk, Kraków 2015, s. 6, 42–80.

⁵ *Походная канцелярия вице-канцлера Петра Павловича Шафировова: Новые источники по истории России эпохи Петра Великого*, cz. 1: 1706–1713 годы, изд. подгот. Т.А. Базарова, Ю.Б. Фомина; сост., вступ. ст., коммент. Т.А. Базаровой, Санкт-Петербург 2011, nr 47, s. 189. O kwestii odnowienia sojuszu Piotra I z Augustem II szerzej zob. *Письма и бумаги императора Петра Великого* (dalej: П. и Б.), t. 9, z. 1, Москва–Ленинград 1950, s. 400–407; z. 2, Москва 1952, s. 400–425; 1207–1208, 1025–1027, 1230–1231, 1275–1285, 1413; *Тракаты между тоскарствами европеysкими од року 1648 засъле подлуг лат порзядку, з прылэсзонай потрзбнеуеу Historyi wiadomościu opisane*, t. 2, Warszawa 1773, s. 107; *Донесения и другия бумагаи чрезвычайного посланника английского при русском дворе, Чарльза Витворта, и секретаря его Вейсброта с 1708 г. по 1711 г.*, „Сборник Русского Императорского Общества” (dalej: СИРИО) 1886, nr 92, s. 249–250; J.A. Gierowski, *W cieniu Ligi Północnej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 87; P. Krokosz, *Bałtycka polityka Rosji Piotra I*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 6, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2013, s. 283–285; Т. Цесельский, *Речь Посполитая и балтийская экспансия Российской Империи в XVIII в.*, „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana” 2014, nr 1, s. 118–234.

Il. 1. Oblężenie Narwy w 1704 r. (autor nieznan, 1715). E.C. Шукина, *Серия медалей Ф.Г. Мюллера на события Северной войны в собрании Эрмитажа*, Санкт-Петербург 2006.

W ciągu pierwszych pięciu lat wojny północnej Szwecja doznała dotkliwej klęski, tracąc na rzecz Rosji kilka swych kluczowych twierdz nadbałtyckich. W 1702 r. carscy żołnierze opanowali Marienburg i Noteburg. W roku kolejnym padł Nienszaniec, co pozwoliło Piotrowi I na mocne stanięcie nad brzegiem Bałtyku i rozpoczęcie budowy u ujścia Newy nowego miasta portowego – Sankt Petersburga. Wkrótce na pobliskiej wyspie Kotlin założono twierdzę pod nazwą Kronsztot (późniejszy Kronsztad), strzegącą bezpieczeństwa przyszłej stolicy państwa⁶. W 1704 r. sukcesem zakończyła się wielka operacja wojskowa skierowana równocześnie przeciwko Dorpatowi i Narwie. Dopełnieniem tych działań było przejście w 1705 r. kontrolowanych przez Szwedów twierdz kurlandzkich – Bowska i Mitawy⁷. Tym

⁶ П.А. Кротов, *Когда Санкт-Петербург стал официальной столицей?*, МЧ 2012, nr 8, s. 55–60. Szerzej o kwestiach związanych z założeniem Sankt Petersburga zob. tegoż, *Осударева дорога 1702 года: пролог основания Санкт-Петербурга*, Санкт-Петербург 2011.

⁷ *Описание Санктпетербурга и Кроншлота в 1710-м и 1711-м годах*, перевод с немецкого, с примечаниями, изд. Императорской Публичной Библиотеки, Санкт-Петербург 1860, s. 1–37; Н.Р. Славнитский, *Утверждение России в Ингерманландии в царствование Петра Великого*, „Общество–Среда–Оазвитие (Terra Humana)” 2009,

sposobem do 1710 r. garnizony szwedzkie stacjonujące we wschodnich prowincjach miały pod swoją kontrolą jedynie Rygę, Parnawę, Rewel, Arensburg na Ozylii oraz Wyborg i Kexholm.

Decyzja Piotra I o uderzeniu w pierwszej kolejności na Rygę podyktowana była kilkoma istotnymi czynnikami natury militarnej, politycznej oraz gospodarczej. Opanowanie jednej z najpotężniejszych ówczesnych twierdz europejskich znacznie ułatwiało Rosjanom prowadzenie dalszych działań wojennych w tym rejonie, albowiem to Ryga stanowiła swego rodzaju oparcie dla pozostałych tamtejszych garnizonów szwedzkich. Jej zdobycie wiązałoby się z brakiem pomocy wojskowej dla pozostałych twierdz. Zadanie to tylko z pozoru wydawało się łatwe, gdyż generał gubernator Nils Stromberg dysponował znacznymi siłami – zdołał wprowadzić do miasta, twierdzy i cytadeli 22 pułki piechoty i kawalerii. Dodatkowe wsparcie stanowili uzbrojeni przez niego mieszczanie⁸.

Zajęcie Rygi stanowiło także realizację jednego z wyznaczników rosyjskiej polityki imperialnej, jakim było zdobycie dostępu do Morza Bałtyckiego i tego właśnie miasta⁹. Posiadanie Rygi dawało Piotrowi I bardzo mocny atut w przyszłej „rozgrywce” o te ziemie z Rzeczpospolitą i Augustem II, który już na początku wojny ze Szwecją bezskutecznie próbował zdobyć stolicę Inflant, aby w ten sposób móc realizować własne bałtyckie koncepcje polityczne¹⁰. W tym miejscu należy podkreślić, że zgodnie z wcześniejszymi

nr 2, s. 23–34; P. Krokosz, „Mała wojna”. *Działania wojsk rosyjskich w Inflantach, Estonii oraz Ingermanlandii w latach 1700–1704*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 3: *Inflanty Polskie*, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2012, s. 139–226; tegoż, *Dividimus muros et maenia pandimus urbis. Opanowanie Dorpatu i Narwy przez wojska rosyjskie w 1704 r.*, [w:] *Twierdze osiemnastowiecznej Europy. Studia z dziejów nowożytnej sztuki wojskowej*, red. M. Trąbski, Oświęcim 2016, s. 189–222.

⁸ *Письма императора Петра I к князю Аниките Ивановичу Репнину за 1710 г.*, [w:] *Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского Края* (dalej: СМСИПК), t. 1, Riga 1876, s. 291. Według innych źródeł liczba wszystkich pułków pozostających pod komendą Nilsa Stromberga była wyższa i wynosiła 25 lub nawet 27 jednostek piechoty i kawalerii.

⁹ P. Krokosz, „Zdobyte bez przelania krwi kwietnia 9, 1783 roku”. *Imperialna polityka Rosji wobec Chanatu Krymskiego w XV–XVIII w.*, [w:] *Крим від античності до сьогодення: Історичні студії*, red. В. Смолій, Київ 2014, s. 303–304.

¹⁰ Biblioteka Czartoryskich w Krakowie (dalej: BCz), rkps. 1946, *Wyraźna informacja o Inflantach z okazji terażniejszej imprezy na Woynę Szwedzką w Roku 1700*, s. 23–35; *Prawdziwa Relacya zamykająca w sobie puncta Akordu o odebraniu Inlandskey Fortecij Dyamentu przez woyska JK<sci Szwedzkiego dnia 22 octobra 1701*, s. 86–88; *The history of the expedition of Charles XII. King of Sweden, etc. Into Denmark, Livonia, Courland, Lithuania and Poland*.

II. 2. Król August II Wettin. А.Г. Брикнер, *История Петра Великого*, Москва 1991.

ustaleniami zawartymi pomiędzy oboma władcami Inflanty i Estonia, nawet po opanowaniu ich przez stronę rosyjską, miały przypaść Rzeczypospolitej – przewidywały to m.in. zapisy sojuszniczego traktatu narewskiego z 1704 r.¹¹ oraz carski *Manifest o przyjęciu pod obronę mieszkańców Inflant* wydany w tym samym roku¹². Piotr I w swoich zobowiązaniach stwierdzał jasno, iż *W całym Xiestwie Inflantskim y Ziemiach do niego należących, cokolwiek Car odbierze bez wszelkiej pretensij Rzpltey* [tj. Rzeczypospolitej – P.K.] *powruci* [pisownia oryginalna – P.K.]¹³.

With an Account of all the Sieges and Battles between the Kings of Sweedland, and Poland, and the Czar of Moscovy, London 1704, s. 40–41; J.A. Nordberg, *Histoire de Charles XII. Roi de Suède*, La Haye 1748, s. 69–129; J. Gierowski, *Problematyka bałtycka w polityce Augusta II Sasa*, [w:] tegoż, *Na szlakach Rzeczypospolitej w nowożytnej Europie*, red. A.K. Link-Lenczowski, Kraków 2008, s. 351–359; J. Arājs, *Bitwa nad Dźwiną 9 lipca 1701 roku*, [w:] *Wojny północne w XVI–XVIII wieku. W czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, red. B. Dybaś, współpr. A. Ziemelewska, Toruń 2007, s. 197–207; P. Krokosz, *Bałtycka polityka...*, s. 285.

¹¹ *Volumina legum*, Petersburg 1860, t. 6, s. 82–84; *Traktaty między mocarstwami...*, s. 40–56.

¹² П. и Б., t. 3, Санкт-Петербург 1893, s. 149–152.

¹³ BCz, rkps. 1687, *Puncta colligationis* z [Piotrem Wielkim] *carem moskiewskim* [1704 i 1705], s. 606.

Nie można zapomnieć, że Ryga była także niezwykle ważnym portem handlowym na Bałtyku, a jej zagarnięcie skutkowało by wzmocnieniem rosyjskiej gospodarki¹⁴. Mogła stać się także silną bazą morską, dającą bezpieczne schronienie rosyjskim okrętom wojennym. Jak zauważył W. Krasikow, po bitwie pod Połtawą centrum wojny znów przesuwało się nad Morze Bałtyckie, co naturalnie wiązało się z wprowadzeniem do działań floty wojennej. Dotychczasowym schronieniem okrętów pływających pod carską banderą był port w Sankt Petersburgu. Należy jednak przy tym zauważyć, że wspomniane okręty nie były w stanie podjąć skutecznych działań bojowych na pełnym morzu, gdyż każdorazowo z nastaniem wiosny ujście Newy było skutecznie blokowane przez szwedzkie eskadry. Warto także dodać, iż Rosja do tego czasu nie dysponowała żadnym pełnowartościowym okrętem liniowym, mogącym podjąć równorzędną walkę ze znacznie silniejszymi szwedzkimi jednostkami pływającymi. Pierwszy liniowiec bałtyckiej floty wojennej, zbudowany w stoczni w Sankt Petersburgu, o imieniu Połtawa, został zwodowany dopiero w 1712 r. (prace rozpoczęto w grudniu 1709 r.)¹⁵.

Przerzucenie wojsk rosyjskich z Ukrainy nad Morze Bałtyckie stanowiło duże i skomplikowane przedsięwzięcie logistyczne. Odpowiedzialnym za przebieg tej operacji został wyznaczony feldmarszałek Borys Szeremietiew. Wymarsz 24 pułków piechoty, ośmiu pułków kawalerii oraz 2100 Kozaków, stanowiących skład trzech oddzielnych dywizji, z położonej niedaleko Połtawy Reszitiłowki, nastąpił w połowie lipca 1709 r. (w dniach od 14 do 16 ruszały kolejne związki taktyczne)¹⁶. W dywizji generała-majora księcia Nikity Repnina znalazła się artyleria polowa licząca 28 armat: 14 – trzyfuntowych, 12 – ośmioletowych, dwie dwunastofuntowe; jedna haubica jednopudowa;

¹⁴ Szerzej zob. A. Ziemiałowska, *Ryga w Rzeczypospolitej polsko-litewskiej (1581–1621)*, Toruń 2008.

¹⁵ В. Красиков, *Русский флот в Северной войне 1700–1721 годов*, Санкт-Петербург 2001, s. 28–29.

¹⁶ *Книга Марсова, или воинских дел от войск Царского Величества Российских во взятии преславных фортификаций и на разных местах храбрых батальи учиненных над войски Его Королевского Величества Свейского. С первого Санкт-Петербургского 1713 года издания, вторым тиснением напечатанная* (dalej: *Книга Марсова*), Санкт-Петербург 1766, s. 98; Д.П. Бутурлин, *Военная история походов россиян в XVIII столетии*, cz. 1, t. 2, Санкт-Петербург 1820, s. 360. Według ustaleń A. Szkwarowa w korpusie Szeremietiewa znaleźli się Kozacy dońscy atamana polowego Mitrofana Łobanowa i pułk kompanijski Andreja Małamy (ostatni działał również z generałem-majorem Rodionem Bauerem podczas przyjmowania kapitulacji Arensburga na Ozylii w 1710 r.), zob. А.Г. Шкваров, *Петр I и казаки*, Санкт-Петербург 2010, s. 332.

П. 3. Portret Piotra I. (Adriaan Schoonebek, ok. 1705). E.C. Щукина, *Серия медалей Ф.Г. Мюллера на события Северной войны в собрании Эрмитажа*, Санкт-Петербург 2006.

trzy moździerze: jeden ośmiopudowy i dwa jednopudowe) pod komendą generała-majora Johanna Güntera¹⁷. Ten ostatni należał do grona najwytrawniejszych carskich artylerzystów, lecz – jak zauważył A. Zaozerski – feldmarszałek, pomny swego niezbyt udanego kierowania oblężeniem Dorpatu

¹⁷ Ю.Е. Манойленко, *Артиллерийское обеспечение осады Риги русскими войсками в 1709–1710 гг.*, „Военно-исторический журнал” 2010, nr 7, http://militera.lib.ru/periodic/o/v/voenno-istoricheskyy-zhurnal/vij_2010-07.pdf [15 grudnia 2015 r.].

w 1704 r., postanowił ściągnąć pod Rygę najlepszego rosyjskiego specjalistę z zakresu artylerii i inżynierii, jakim był feldcechmajster Jakub Bruce. 13 października Szeremietiew, będąc w drodze na północ, tak pisał do naczelnika całej carskiej artylerii: *pragnę was widzieć i zasięgnąć rady*. Bruce przybył pod Rygę zgodnie z prośbą feldmarszałka, lecz już w trakcie jej oblężenia¹⁸.

Tempo marszu sił rosyjskich było stosunkowo wolne – duży wpływ na to miały ulewne deszcze powodujące liczne powodzie. Nie bez wpływu na szybkość przemieszczania się wojska pozostawała chwilowa nieobecność Szeremietiewa, który – złożony chorobą – przez miesiąc odpoczywał w Czernihowie¹⁹.

Jak wielką wagę Piotr I przykładał do należytej realizacji swych założeń strategicznych, świadczy jego korespondencja z feldmarszałkiem, prowadzona od chwili rozpoczęcia całego przedsięwzięcia. Władca, podobnie jak miało miejsce w minionych latach, żądał od swojego dowódcy drobiazgowych wyjaśnień dotyczących opóźnień w prowadzonych działaniach. Zaniepokojony brakiem stosownych wieści, 2 listopada 1709 r. wysłał z Torunia list do Szeremietiewa, w którym pisał:

Już cztery ukazy o blokadzie ryskiej do was posłano, ale na ani jeden raportu nie mamy, czym jesteście wielce zdziwieni i chcemy szybko o tym wiedzieć. Także o tym pisano wam dwukrotnie, aby postawić dragonów na drodze dorpackiej, ale i na to odpowiedzi nie mamy. A to jest nam wielce potrzebne, albowiem liczę do obozu waszego do Rygi przybyć przed dniem św. Michała Archaniola [tj. 8 listopada – P.K.] i stąd jechać przez Dorpat do Narwy²⁰.

Dzień później, już z Mitawy, Piotr I powiadomił o chęci udania się na „front północny” także ober-komendanta pskowskiego i dorpackiego Kiryła Naryszkiina, prosząc jednocześnie o eskortę w sile pułku dragonów Murzienkowa na trakcie swego przejazdu z Dorpatu do Narwy. Cały przejazd na trakcie Ryga–Dorpat miał zabezpieczyć Szeremietiew²¹.

Na początku października 1709 r. rosyjskie oddziały podeszły pod Dyneburg. Tam nastąpił ich podział. Na prawy brzeg Dźwiny przeprowiły się cztery

¹⁸ А.И. Заозерский, *Фельдмаршал Б.П. Шереметев*, Москва 1989, s. 114–115.

¹⁹ Tamże, s. 114.

²⁰ П. и Б., t. 9, z. 1, s. 450.

²¹ Tamże, s. 454; И.И. Голиков, *Деяния Петра Великого, мудрого преобразителя России, собранные из достоверных источников и расположенные по годам*, t. 15, Москва 1843, nr 1098, s. 66.

Il. 4. Żołnierze piechoty pułków liniowych, 1700–1725. А.Г. Брикнер, *История Петра Великого*, Москва 1991.

pułki dragonów z generałem-porucznikiem Bauerem – ich zadaniem było zablokowanie Rygi od strony wschodniej. Pod koniec października jednostki te stanęły 3–4 mile od Rygi i podjęły działania zaczepne wobec szwedzkich oddziałów aprowizacyjnych poruszających się w okolicach miasta. W starciu z 300-osobowym oddziałem szwedzkim życie straciło 34 nieprzyjaciół, a czterech dostało się do niewoli. 26 października Rosjanie uderzyli na szwedzki posterunek zlokalizowany 2 mile od Rygi. Tym razem poległo 80 Szwedów, a do niewoli wzięto chorążego i 10 dragonów. Reszta ratowała się ucieczką do miasta. Generał-gubernator Nils Stromberg, widząc, że Rosjanie przygotowują się do rozpoczęcia oblężenia, zdecydował się spalić przedmieścia (forsztat) i oczekiwać rozwiązania sytuacji za silnymi umocnieniami Rygi.

Warto wspomnieć, że Bauer miał również za zadanie kolportaż carskiego uniwersału skierowanego do szlachty inflanckiej i estońskiej, który zachęcał do przyjęcia zwierzchności rosyjskiej. W odpowiedzi na wspomniane działania 22 października Stromberg opublikował także swój manifest do Inflantczyków, których zachęcał do zachowania wierności Szwecji i zapewniał o mającej nadejść odsieczy wojskowej²².

27 października feldmarszałek z trzema pozostałymi pułkami dragonów i częścią piechoty stanął w miejscowości Baldohn. Jeszcze tego samego dnia książę Aleksander Wołkoński ruszył z dragonami w stronę fortu Kobron (Kobronszanc), położonego na lewym brzegu Dźwiny, naprzeciw Rygi. Nils Stromberg nie zamierzał bronić tej placówki. 3 listopada wycofał swoich ludzi, nakazując jednocześnie naruszyć umocnienia fortu od strony rzeki. Zniszczony został również most pontonowy łączący obydwie brzegi. Rosjanie zajęli porzucony Kobron i natychmiast przystąpili do naprawy zniszczonej kurtyny. Sam fort został też przemianowany na Piperszanc. Wkrótce znalazła się tam bateria ośmiu rosyjskich moździerzy, które specjalnie na potrzeby oblężenia przygotował w Smoleńsku kapitan-porucznik Grigorij Skorniakow-Pisarijew. Jak wspomina mieszkaniec Rygi Joachim Helms, któremu udało się przeżyć rosyjskie oblężenie i opisać rozgrywające się wówczas wydarzenia, w ciągu pierwszych dni blokady z Rygi uciekło 40 Szwedów²³.

²² *Северная война 1700–1721 гг. К 300-летию Полтавской победы. Сборник документов, т. 1: 1700–1709 гг.* [dalej: СВСД], под ред. Л.Г. Бескровного, Г.А. Куманева, Москва 2009, nr 471, s. 520–521. Zob. też E.B. Чешихин, *Краткая история Прибалтийского Края*, Рига 1894, s. 45–46. Uniwersał wydany przez Nilsa Stromberga, a także uniwersał Borysa Szeremietiewa do mieszkańców Inflant, jeszcze pod koniec grudnia zostały wysłane przez feldmarszałka do Kancelarii Poselskiej (polowej kancelarii carskiej), w celu dokonania ich odpowiednich tłumaczeń, zob. *Походная канцелярия... ч. 1: 1706–1713 годы*, nr 52, s. 197–198; П. и Б., t. 9, z. 1, s. 286, 455; z. 2, s. 1335. Rozkaz kolportowania rosyjskich uniwersałów o podobnej treści (z gwarancjami bezpieczeństwa osobistego dla ludności) na terenie Estonii otrzymał od cara 20 listopada 1709 r. także komendant Narwy Wasyl Zotow, którego zadaniem było przeprowadzenie rozpoznania kawaleryjskiego w okolicach Rewla. Zotow, na czele dwóch pułków dragonów: Tobolskiego i Murzienkowa, winien był przeciąć wszelką komunikację lądową do Rewla. Oprócz tego miał zebrać prowiant na całą zimę dla tych dwóch pułków od tamtejszych mieszkańców i przygotować magazyny żywnościowe „jak tylko można największe” dla innych jednostek armii rosyjskiej. Ostatnia z wytycznych świadczyła, że car starannie przygotowywał się do uderzenia na tę najsilniejszą twierdzę estońską, zob. П. и Б., t. 9, z. 1, s. 466; СВСД, nr 474, s. 523.

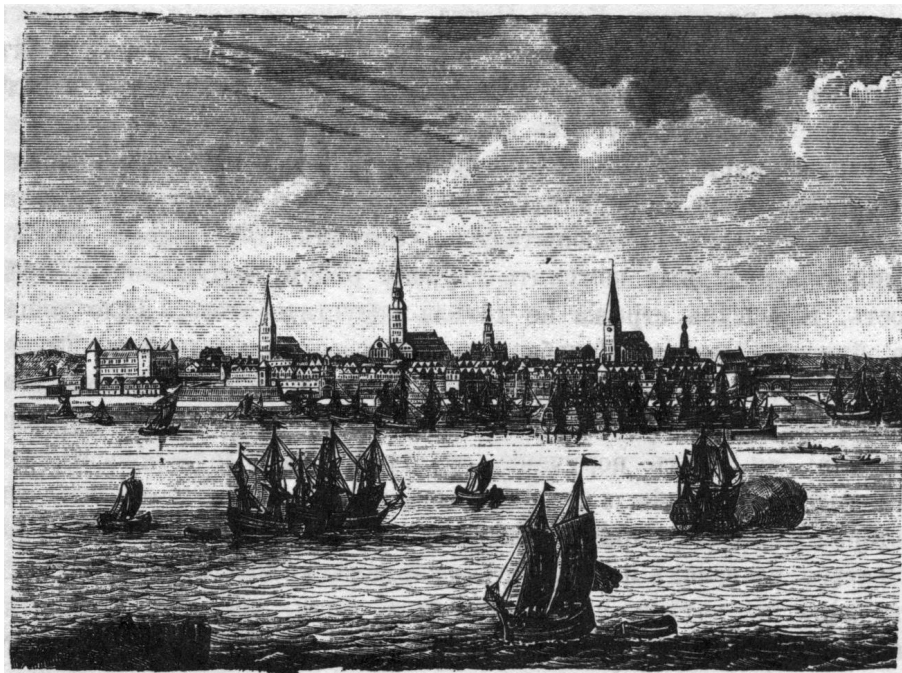
²³ Российский государственный архив древних актов (dalej: РГАДА), ф. 9, *Кабинет Петра I и его продолжение*, отд. II, кн. 10, лл. 294–295об.; П. и Б., t. 9, z. 2, s. 1314–1315; *Книга Марсова*, s. 100–101; И.А. Гельмс, *Достоверное описание замечательных событий при*

Il. 5. Feldmarszałek Borys Szeremietiew. A.Г. Брикнер, *История Петра Великого*, Москва 1991.

9 lub 10 listopada pod Rygę przybył car i dokonał dwukrotnej lustracji umocnień miasta i twierdzy. W liście skierowanym do Aleksandra Mienzykowa, z 13 listopada, Piotr I tak charakteryzował przygotowania do oblężenia i ostrzału:

*Fortyfikujemy Jumforhof [tj. Jungfernhof, miejscowość leżąca ok. 1 milę powyżej ówczesnej Rygi – P.K.] i Nowy Młyn [młyn położony nad Dźwiną – P.K.]. Między Dyjamentem [tj. twierdzą Dünamünde – P.K.] a Rygą w celu przeszkodzenia podejściu okrętów od strony morza szaniec zrobiony, a wczoraj dwa okrę-
osade города Риги и того, что случилось со дня ее блокады, а также во время жестокой бомбардировки и обстреливания ее в 1709 г., до сдачи ее в 1710 г., изо дня в день замечено и описано Иоакимом Андреем Гельмсом, который лично выдержал эту тяжкую осаду и из одиннадцати лиц своего дома один остался в живых, [w:] СМСИПК, т. 2, Рига 1879, s. 412–415; *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Лифляндская губерния*, сост. Ф. Веймарн, Санкт-Петербург 1864, s. 24–25; Д.П. Бутурлин, *Военная история...*, s. 370–371. G. Skorniakov-Pisariew oprócz moździerzy miał również przygotować 18 armat 12-funtowych wraz z kulami i prochem dla nich przeznaczonymi. Cały transport artylerii dotarł drogą wodną pod Rygę 9 listopada.*

Il. 6. Ryga, XVIII w. A.Г. Брикнер, *История Петра Великого*, Москва 1991.

*ty, które odeszły na morze, wiele ucierpiały od naszych armat. W tych dniach, z Bożą pomocą, zaczniemy bombardować Rygę. [...] wszystko ustalono i jutro pojedą do Sankt Petersburga*²⁴.

Wspomniane przez cara fortyfikacje odcinały garnizon od ewentualnej odsieczy, mogącej przyjsć wodami Dźwiny. Odcięta została również komunikacja lądowa z Rewlem²⁵. 14 listopada sygnał do ostrzału dał sam Piotr I, odpalając na miasto *pierwsze trzy bomby swoimi rękami*. Monarcha nie krył emocji związanych z rozpoczętym bombardowaniem, miał bowiem w pa-

²⁴ СВСД, nr 473, s. 522; П. и Б., t. 9, z. 2, s. 1314, 1340; РГАДА, ф. 9, отд. II, кн. 10, лл. 283–284; *Журнал или поденная записка блаженныя и вечностойныя памяти государя императора Петра Великого с 1698 года даже до заключения нейштатскаго мира* (dalej: *Журнал Петра Великого*), cz. 1, Санкт-Петербург 1770, s. 234; А. Ракитянский, *Рига в начале XVIII века. Штрихи к портрету города, „Русский мир и Латвия. История знания”* 2010, nr 22, <http://humanitatis.elbiko.lv/media/2010gads/russkijmir/raznoje/%E0%EВ%FC%EС%Е0%ED%Е0%F5j%20Nr.%2022d.pdf> [15 grudnia 2015 r.]. Próby przedostania się pod Rygę szwedzkich okrętów będą miały miejsce także w 1710 r., zob. *Книга Марсова*, s. 107.

²⁵ РГАДА, ф. 9, отд. II, кн. 10, л. 293; П. и Б., t. 9, z. 2, s. 1314–1315, 1335–1343.

mięci obraz upokarzającego przyjęcia, jakie zgotowały mu władze miasta i generał gubernator Erik Dahlbergh w 1697 r., kiedy przyszło mu gościć w Rydze wraz z całą świtą „Wielkiego Poselstwa”. Doskonale obrazują to wypowiedziane przez cara słowa: *za co wielce Bogu dziękuję, że temu przekłętemu miejscu Bóg pozwolił mnie samemu zemsty początek uczynić*²⁶. Także w liście z 14 listopada do księcia Grigorija Dołgorukiego władca nie krył tego, iż teraz mści się na mieście.

Piotr I polecił również powiadomić o blokadzie Rygi Augusta II, przy czym samo bombardowanie kazał przemilczeć. Car nie chciał też, aby o ostrzale dowiedzieli się posłowie angielscy i holenderscy – tych, kiedy chcieliby przybyć pod Rygę, miano stosownie wcześniej zatrzymać²⁷.

Władca zdawał sobie sprawę, że bez ciężkich dział artylerii oblężniczej zdobycie Rygi będzie niemożliwe. Ponadto zbliżała się zima. Prawdopodobnie dlatego jeszcze 14 listopada skierował do Borysa Szeremietiewa rezolucję dotyczącą stosownego zabezpieczenia dotychczasowych pozycji i przygotowania nowych. Zgodnie z poleceniem miano bez zbędnej zwłoki zadbać o furaz dla koni, prowiant dla żołnierzy i drewno na opał. W Piter-szancu, obsadzonym przez 1000 żołnierzy, należało przygotować stanowiska dla ośmiu armat (czterech spiżowych i czterech żelaznych) i czterech moździerzy wziętych z Mitawy, z których ogień miał być prowadzony przez cały tydzień o różnych godzinach – rano, przed południem, po południu, wieczorem i o północy – tak, aby nieprzyjaciel nie wiedział, kiedy spadną na niego bomby. W Jumforhofie miało znajdować się pod bronią 2 tys. ludzi, a kolejnych 3 tys. planowano przerzucić na wyspę Dalholm. Znajdujące się tam stare fortyfikacje miano umocnić i rozbudować oraz umieścić w nich amunicję. Za nieustanną „akcję patrolową” po obu stronach Dźwiny prowadzoną przez 1/3 stanu rosyjskich dragonów znajdujących się pod Rygą odpowiedzialny był generał-porucznik Bauer (na kwaterę wyznaczono mu Nowy Młyn). W chwili zamarznienia rzeki artyleria połowa winna była trafić do Mitawy; cięższe działa miały pozostać na miejscu. Cała odpowiedzialność za prowadzenie dalszego oblężenia spoczywała na feldmarszałku, a podczas jego nieobecności na wyznaczonym generale²⁸.

²⁶ Д.П. Бутурлин, *Военная история...*, s. 373. Pierwsza z wystrzelonych przez cara kul miała trafić w katedrę luterzańską, zob. *Письма императора Петра I к князю Аниките Ивановичу Репнину...*, s. 291.

²⁷ П. и Б., t. 9, z. 1, s. 461–462; И.И. Голиков, *Деяния Петра Великого...*, nr 1101, s. 68.

²⁸ П. и Б., t. 9, z. 1, s. 463–464.

Il. 7. Grenadier Pułku Preobrażeńkiego, 1700–1725. А.Г. Брикнер, *История Петра Великого*, Москва 1991.

Jesienią Ryga została zablokowana przez Rosjan, lecz brak ciężkiej artylerii oblężniczej uniemożliwiało prowadzenie skutecznego oblężenia, którego celem miało być zmuszenie garnizonu miasta do kapitulacji. Zbliżająca się zima także nie ułatwiała dalszych działań. Wobec powyższego car polecił Szeremietiewowi odesłać większą część wojsk na leża zimowe do Kurlandii, a na dotychczasowych pozycjach pozostawić 7 tys. żołnierzy pod komendą księcia Repnina. Tym sposobem kwatera główna feldmarszałka została przeniesiona do Mitawy, a samo oblężenie Rygi przekształciło się w jej blokadę. 19 grudnia 1709 r. Szeremietiew wyjechał do Moskwy, nie przywiązując zbytnej wagi do wypełnienia carskiego rozkazu dotyczącego zabezpieczenia odpowiednich zapasów żywnościowych dla swych wojsk²⁹. Feldmarszałek tłumaczył się co prawda z tej decyzji wielką „mizериą” gospodarczą panującą na tamtych terenach. W jednym ze swoich listów do Jakuba Bruce’a pisał, że na skutek klęski urodzaju żyta ograniczył się do zebrania mąki jęczmiennej,

²⁹ *Письма императора Петра I к князю Аниките Ивановичу Репнину...*, s. 291; *Книга Марсова*, s. 102; А.И. Заозерский, *Фельдмаршал...*, s. 115.

rezygnując jednocześnie z poboru bydła, aby tym *do większej ruiny* [ziem tych – P.K.] *nie przywieść*³⁰.

Podczas nieobecności Szeremietiewa pod Rygę przybył Aleksander Mienszykow, któremu car polecił „wzmocnić” drogę wodną (*farwater*) pomiędzy Rygą a Dünamünde. Zwiększenie siły ognia artyleryjskiego na tym odcinku miało na celu uniemożliwienie Szwedom dotarcia z pomocą blokowanemu miastu od strony morza. Jednocześnie władca polecił swemu faworytowi, mianowanemu po bitwie pod Połtawą feldmarszałkiem, przystąpić do prac związanych z oblężeniem Rygi. Decyzja podjęta przez Piotra I była dość kontrowersyjna, gdyż doprowadziła do konfliktu, zresztą już nie pierwszego, pomiędzy oboma wodzami.

W marcu 1710 r. Szeremietiew przybył pod Rygę i przystąpił do wypełniania swych obowiązków związanych z kontynuacją działań oblężniczych. W połowie kwietnia po raz drugi pojawił się tam także Mienszykow. Obecność drugiego feldmarszałka w żaden sposób nie przełożyła się na postępy w prowadzonych działaniach wojennych. Mienszykow bardziej zainteresowany był uczestnictwem w urządzanych w obozie przyjęciach z udziałem generalicji³¹. W tym czasie trwała intensywne wymiana ognia artyleryjskiego pomiędzy obydwoma stronami. W ciągu czterech miesięcy – od 14 listopada 1709 r. do 17 marca 1710 r. – carscy artylerzyści ze swych pozycji w Peterszancu rzucili w stronę Rygi 1125 bomb, 118 kul kamiennych na przedmieścia, nie licząc wystrzałów armatnich w liczbie 1418. W tym samym czasie Szwedzi posłali tam 1187 bomb i 926 kul armatnich. Od 4 grudnia 1709 r. do 16 marca 1710 r. w wyniku tego ostatniego ostrzału zginęło 12 Rosjan (porucznik artylerii, bombardier, 10 żołnierzy), a 21 odniosło rany (porucznik, kapral, bombardier, 18 grenadierów i żołnierzy)³².

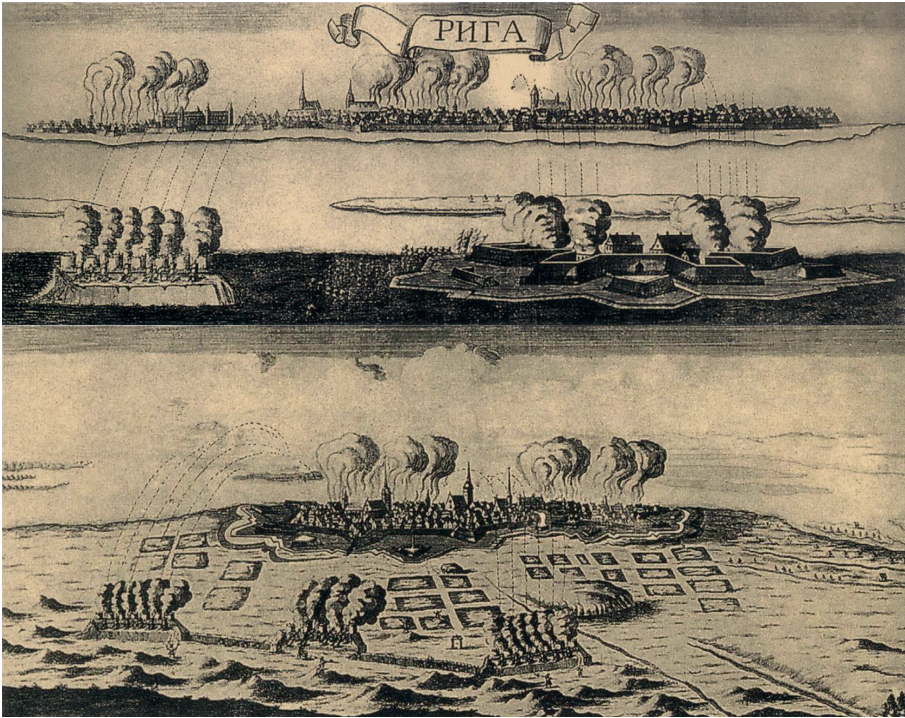
W maju w rosyjskim obozie pojawiła się dżuma, która pod Rygę dotarła z Prus i Kurlandii³³. Choroba dziesiątkująca żołnierzy zmusiła Szeremietie-

³⁰ *Документы относящихся к деятельности фельдмаршала, графа Бориса Петровича Шереметева, с 1704 по 1722 год, извлеченные из Архива Артиллерийского Музея, Императорской Публичной Библиотеки, Московского общаго Архива Главного Штаба, Сенатского Архива, Румянцовского Музея, Архива Морского Министерства и архива Сергея Шереметева*, [w:] СИРИО 1878, nr 208, s. 167.

³¹ А.И. Заозерский, *Фельдмаршал...*, s. 115–116. Zob. też *Книга Марсова*, s. 106–107.

³² *Книга Марсова*, s. 105.

³³ Dżuma dotarła również na terytorium Finlandii i Szwecji właściwej – w samym Sztokholmie miało na nią umrzeć w tym czasie 22 tys. mieszkańców. Według szacunków P. Ericssona w latach 1710–1712 szalejąca nad Bałtykiem zaraza miała pochłonąć od 60 tys. do 100 tys.

Il. 8. Oblężenie Rygi w 1710 r. (Hendrikk Dewitt, 1713). E.S. Шукина, *Серия медалей Ф.Г. Мюллера на события Северной войны в собрании Эрмитажа*, Санкт-Петербург 2006.

wa do przyspieszenia prac oblężniczych i nasilenia ostrzału artyleryjskiego. W działaniach tych radą i pomocą służyli również sascy inżynierowie i oficerowie artylerii³⁴.

29 maja Rosjanie zajęli przedmieścia, z których w następnych dniach poprowadzili silny ogień w stronę umocnień przeciwnika³⁵. 14 czerwca, po trzydniowym rozejmie, rosyjscy artylerzyści przystąpili do intensywnego bombardowania Rygi, trwającego 10 kolejnych dni. Piotr I, obawiając się zbyt dużych strat wśród swoich żołnierzy podczas działań oblężniczych, rozkazem z 16 czerwca zabronił Szeremietiewowi kopać dalej aprosze. W tym czasie na Rygę spadło 3389 bomb, w tej liczbie 630 sztuk dziewięciopudowych i 2757

istnień ludzkich, zob. P. Ericsson, *Stora nordiska kriget förklarar. Karl XII och det ideologiska tilltalet*, Uppsala 2002, s. 28.

³⁴ R.L. Lewitter, *Russia, Poland and the Baltic, 1697–1721*, „The Historical Journal” (dalej: HJ) 1968, nr 1, s. 13.

³⁵ *Книга Марсова*, s. 110–114.

mniejszych – pięciopudowych³⁶. 24 czerwca Nils Stromberg po raz kolejny poprosił o rozejm i obie strony przystąpiły do rozmów dotyczących poddania miasta. 4 lipca Ryga kapitulowała.

Z zapisów *Knigi Marsowej* wynika, że oblężenie przeżyło 5132 żołnierzy wszystkich szarż (łącznie z 27 pułków), z których aż 2095 złożonych było chorobą. Ostatnich okręty własnej floty wojennej miały podjąć z Dünamünde i przewieźć do Szwecji. Natomiast według informacji spisanych przez duńskiego posła Justa Juela (Jula) garnizon liczący początkowo 16 tys. ludzi (25 pułków) wskutek głodu i zarazy stopniał do 5165 osób (1229 zdrowych i 2936 chorych – po kapitulacji odesłanych do Dünamünde)³⁷. Imponująco przedstawiła się przejęta przez Rosjan artyleria znajdująca się w twierdzy i cytadeli ryskiej, licząca łącznie 634 działa różnego rodzaju. W twierdzy były to: armaty – 83 spiżowe i 224 żelaznych, moździerze – siedem spiżowych i 11 żelaznych, pięć haubic spiżowych. W cytadeli z kolei przejęto: armaty – 15 spiżowych i 239 żelaznych, 48 moździerzy spiżowych i dwie haubice żelazne³⁸.

4 lipca 1710 r. był dla Rosjan datą wyjątkową – poddał się garnizon Rygi³⁹. Zwierzchność cara uznali także mieszkańcy tego miasta⁴⁰ oraz szlachta inflancka⁴¹. Jak zauważył M. Katin-Jarcew, podpisane wówczas przez stronę rosyjską trzy dokumenty – z wojskiem, szlachtą i mieszczanami – stały się podstawą prawnego statusu Niemców bałtyckich w przyszłym Imperium Rosyjskim⁴². Piotr I doceniał znaczenie Rygi zarówno pod względem politycznym, jak i gospodarczym. W związku z powyższym postanowił w żaden sposób nie ingerować w dotychczasowy status miasta i całych Inflant. W dokumencie podpisanym ze szlachtą inflancką (rycerstwem inflanckim) obiecał zachować dotychczasowe prawa i wolności, przede wszystkim wyznawania religii luterańskiej – szlachta i mieszczenie mieli wyznaczać pastorów, którzy

³⁶ Там же, s. 115–119; *Документы относящихся к деятельности фельдмаршала...*, nr 243, s. 206.

³⁷ *Книга Марсова*, s. 119–126; Ю. Юль, *Записки датского посланника в России при Петре Великом*, [w:] *Лавры Полтавы. Ю. Юль. О. Плейер. История России и Дома Романовых в мемуарах современников XVII–XVIII вв.*, отв. за выпуск М. Федотова, ред. В. Плющ, составление, послесловие, указатель имен, глоссарий В. Наумов, Москва 2001, s. 192–193.

³⁸ *Книга Марсова*, s. 132.

³⁹ *Полное Собрание Законов Российской Империи* (dalej: ПСЗРИ), t. 4, Санкт-Петербург 1830, nr 2277.

⁴⁰ Там же, nr 2278.

⁴¹ Там же, nr 2279.

⁴² М.Ю. Катин-Ярцев, *Балтийско-немецкое дворянство на российской службе. XVII – конец XVIII в.*, „Вестник Московского Университета” 2000, nr 2, серия 8: история, s. 38.

Pl. 9. Sankt Petersburg, XVIII w. (Aleksiej Zubow, 1725). E.C. Шукина, *Серия медалей Ф.Г. Мюллера на события Северной войны в собрании Эрмитажа*, Санкт-Петербург 2006.

podlegali zatwierdzeniu przez władze rosyjskie. Miała zostać przywrócona instytucja landratów; sądy miały składać się z osób nacji niemieckiej. Obiecano także zwrócić właścicielom majątki utracone wskutek redukcji podjętych przez szwedzkie władze państwowe. Ludności Inflant zagwarantowano również to, że na zamieszkiwanych przez nią terenach nie będą stacjonowały nieregularne wojska rosyjskie – tatarskie i kozackie – dopuszczające się zniszczeń i grabieży. Ponadto szlachta inflancka prosiła o dopuszczenie do służby na rzecz państwa rosyjskiego. Natomiast wszystkim znajdującym się w Szwecji oficerom i urzędnikom pochodzącym z tych ziem pozwolono powrócić i przejść pod zwierzchność Rosji. Tym, którzy nie chcieli się temu podporządkować, dawano dwa tygodnie na opuszczenie dotychczasowej ojczyzny⁴³. Car za wszelką cenę nie chciał zrazić do siebie szlachty inflanckiej i 30 września 1710 r. w uroczystej formie potwierdził wszystkie jej dotychczasowe prawa i przywileje i zagwarantował ich przestrzeganie⁴⁴.

⁴³ ПСЗРИ, t. 4, nr 2279.

⁴⁴ Tamże, nr 2301.

Zupełnie nowym położeniem, w jakim znalazła się wówczas Ryga, żywo interesowano się w Rzeczypospolitej, co potwierdza choćby korespondencja podskarbiego koronnego wielkiego Jana Jerzego Przebendowskiego z hetmanem wielkim koronnym Adamem Michałem Sieniawskim z sierpnia 1710 r.:

Że te punkty poddania Rygi nie wchodzą do druku non caret misterio [nie jest wolne od tajemnicy], czy się tylko to miasto cum stationibus Livoniae ea conditione [ze stanami inflanckimi pod tym warunkiem] nie poddali carowi Jmci, żeby ich do Polski powrócił i żeby te wolności, które im połamał król szwedzki od króla Jmci polskiego et a Republica restituantur [i przez Rzeczpospolitą zostały przywrócone], o czym w tych gazetach coś głucho piszą⁴⁵.

12 lipca garnizon szwedzki opuścił Rygę⁴⁶. Tego samego dnia naczelny dowódca całej operacji wojskowej Borys Szeremietiew triumfalnie wjechał do miasta⁴⁷. Na spotkanie wyszli mu członkowie magistratu i – doceniając łaskawe obejście się z miastem i mieszkańcami – wręczyli feldmarszałkowi w podziękowaniu dwa złote klucze do bram miasta (każdy ważył trzy funty) z napisem: *Riga devictae obsequium a supremo Totius Russiae campi praefecto Com. Boris Scheremetef, equite Ordinis Malth. St. Apostel Andrae, etc. Ao. Salutis MDCCX die XIII/XIV Julii*, prosząc, aby pozostały na zawsze w posiadaniu jego rodziny⁴⁸.

⁴⁵ „Interes WM Pana wspomniałem Królowi Jmci...” Listy Jana Jerzego Przebendowskiego, podskarbiego wielkiego koronnego, do Adama Michała Sieniawskiego, wojewody bełskiego i hetmana wielkiego koronnego, z lat 1704–1725, oprac. A. Pełakowski, Kraków 2007, s. 70–71.

⁴⁶ *Письма императора Петра I к князю Аниките Ивановичу Репнину...*, s. 294; *Журнал Петра Великого*, s. 302–305. Car złamał porozumienie i połowa garnizonu wraz ze wszystkimi oficerami została zatrzymana. Był to krok odwetowy za aresztowanie rosyjskiego rezydenta w Sztokholmie, księcia Andrzeja Chiłkowa. Generałowi-gubernatorowi Strombergowi polecono wysłać do Sztokholmu majora z informacją, że Szwedzi z garnizonu ryskiego pozostaną w niewoli do chwili zwolnienia jeńców rosyjskich. Władze szwedzkie odrzuciły tę propozycję, a Piotr I kazał przesiedlić wszystkich oficerów (łącznie ze Strombergiem) do Moskwy. Żołnierze niższych szarż mieli zostać zwolnieni. Komendant Rygi został ostatecznie wymieniony na przebywającego w szwedzkim więzieniu od początku wojny generała Adama Weyde, zob. *Письма императора Петра I к князю Аниките Ивановичу Репнину...*, s. 296. Wielu żołnierzy garnizonu, a także przedstawiciele miejscowej szlachty wstąpiło wówczas na służbę carską, zob. Ю. Юль, *Записки датского посланника...*, s. 192.

⁴⁷ *Книга Марсова*, s. 127–129.

⁴⁸ *Жизнь, анекдоты, военные и политические деяния российского генерал-фельдмаршала графа Бориса Петровича Шереметева, любимца Петра Великого и храброго полководца*, Санкт-Петербург 1808, s. 91–92; B. Bergmann, *Peter der Grosse als Mensch*

Nagroda w postaci nominacji na pierwszego komendanta wojskowego Rygi spotkała także Irlandczyka na carskiej służbie – pułkownika Piotra Lacy’ego, który zasłużył się podczas oblężenia, przeprowadzając m.in. udane zajęcie przedmieść⁴⁹. Zdobycie Rygi świętował także przebywający w Sankt Petersburgu car. Jak wspomina Just Juel, kiedy tylko doniesiono, iż Ryga poddała się bez walki,

z twierdzy Petersburskiej [tj. twierdzy Pietropawłowskiej – P.K.] w tym czasie wystrzelono 21 razy, aby (wezwać naród) do soboru [Duńczyk nie wyjaśnia, o którą ze świątyń chodziło. Być może były to jeszcze drewniane sobory: Pietropawłowski zlokalizowany na terenie twierdzy Pietropawłowskiej lub św. Sampsona (Samsona) zbudowany na cześć bitwy pod Połtawą. Nie jest wykluczone, że mogła to być również jeszcze drewniana cerkiew św. Izaaka (sobór św. Izaaka) – P.K.] w celu podziękowania Bogu w związku z tak szczęśliwą zdobyczą i zwycięstwem odniesionym przez cara nad wrogiem⁵⁰.

Monarcha podjął też stosowne kroki, aby przywrócić Rydze dawne znaczenie gospodarcze, które w znacznym stopniu zostało ograniczone ostatnimi działaniami wojennymi. W kwestiach dotyczących otwarcia zagranicznych rynków zbytu dla szlachty moskiewskiej działał odpowiedzialny za finanse państwa doradca carski Aleksy Kurbatow, który na wieść o zdobyciu Rygi skierował do monarchy pochwalne słowa, ciesząc się z rozszerzenia granic państwa⁵¹.

Ryga była bardzo zniszczona i wyludniona wskutek nadal panującej tam zarazy⁵². Pomimo tego kilka oddziałów rosyjskich (trzy–cztery pułki) zostało

und Regent, t. 3, Riga 1826, s. 151. Por. W.R. Morfill, *Russia from the birth of Peter the Great to Nicholas II*, New York 1902, s. 53. Po śmierci feldmarszałka po jednym kluczu otrzymał każdy z jego dwóch żyjących synów.

⁴⁹ T. Ciesielski, *Irlandczyk na służbie carskiej. Piotr Lacy – feldmarszałek i generał-gubernator Inflant*, [w:] *Stan badań...*, t. 3, s. 203, 232. Szerzej o rosyjskim uderzeniu na przedmieścia Rygi w 1710 r. z udziałem pułkownika Lacy’ego zob. *Книга Марсова*, s. 110–114.

⁵⁰ Ю. Юль, *Записки датского посланника...*, s. 190.

⁵¹ П. и Б., t. 10, Москва 1956, s. 648–649.

⁵² Według niektórych szacunków rosyjskich, najprawdopodobniej znacznie przesadzonych, w czasie oblężenia miasta z głodu i chorób życie miało stracić nawet 60 tys. ludzi, zob. *Описание Санктпетербурга...*, s. 56. Just Jules podaje, że podczas oblężenia wskutek pożarów, zarazy i głodu zmarło aż 70 tys. ludzi, zob. Ю. Юль, *Записки датского посланника...*, s. 192–193. O tym, że Ryga nie prędko podniosła się z upadku spowodowanego wojną i trwającą wówczas zarazą, zaświadcza przybyły tam w 1712 r. Rasmus Aereboe (Erebo) – osobisty sekretarz Justa Juliusa: „Kiedy przyjechałem do Rygi, tam panował wielki brak kwater, po części dlatego, iż dwa lata wcześniej, podczas oblężenia, miasto zostało zniszczone i przetrzebione przez zarazę tak, że prawie całe wymarło i opustoszało, a częściowo dlatego, że większość

Pl. 10. Medal upamiętniający zdobycie Dünamünde przez Rosjan w 1710 r. (srebro). Е.С. Щукина, Серия медалей Ф.Г. Мюллера на события Северной войны в собрании Эрмитажа, Санкт-Петербург 2006.

wprowadzonych do miasta i zakwaterowanych w domach prywatnych. Ciężar utrzymania żołnierzy został przerzucony na mieszczan, których zobowiązano do dostarczania drewna na opał i świec. Tego pierwszego nie można było nigdzie zdobyć, wobec czego szybko wytrzebiono pobliskie lasy i sady skarbowe. Ryżan przymuszono także do wywożenia nieczystości. Zachowanie stacjonujących w mieście żołnierzy (przede wszystkim dewastacja i rabunki) wywoływało naturalne oburzenie mieszkańców, którzy z tego tytułu wnosili wiele skarg do carskiego dowództwa.

Pozostałe jednostki car rozkazał rozkwaterować poza zapowietrzoną Rygą, w miejscach, gdzie był *czysty las i woda*. Dodatkowym środkiem zapobiegawczym przed zarazą było rozdzielenie wojska na mniejsze grupy – pułki, a nawet poszczególne rotы (kompanie)⁵³. Na miejscu pozostał również Szeremietiew, który dostał polecenie przygotowywania statków transportowych do akcji desantowej sojuszniczego korpusu na terenie Skanii⁵⁴. Ten

mieszkań zostało zajętych przez liczny garnizon”, zob. *Выдержки из автобиографии Расмуса Эребо, касающиеся трех путешествий его в Россию*, [w:] *Лавры Полтавы...*, s. 383.

⁵³ *Рижский бургомистр Павел Брокгаузен*, [w:] *СМСИПК*, t. 1, s. 321.

⁵⁴ *А.И. Заозерский, Фельдмаршал...*, s. 115–116. Zob. też „*Interes WM Pana wspomniałem Królowi Jmci...*”, s. 93. Ostatecznie do desantu sprzymierzonych duńsko-sasko-rosyjskich wojsk w Skanii nie doszło.

swoisty „odpoczynek” wodza nie trwał zbyt długo. Już 23 lipca car polecił mu spieszenie udać się do stacjonujących podówczas w Polsce wojsk generała Lebrechta Gottfrieda Janusa von Eberstadta⁵⁵.

Los garnizonu ryskiego podzieliła także załoga pobliskiego Dünamünde⁵⁶. 7 lipca Borys Szeremietiew skierował tam generała-majora Buka z zaledwie 2 tys. żołnierzy piechoty i „lekką jazdą”, gdyż większość jego oddziałów po niezwykle wyczerpującej kampanii wojennej została wysłana na odpoczynek do Inflant Polskich i rozłożyła się w okolicach Drui. 9 lipca oddziały generała-majora Buka zablokowały Dünamünde i przystąpiły do budowy baterii dla armat i moździerzy.

Oblężenie i szturm wiązały się z kolejnymi dotkliwymi stratami dla armii rosyjskiej. W celu ich uniknięcia dowódca rosyjski postanowił przekazać komendantowi Dünamünde, Karolowi Adamowi von Stackelbergowi, jego własny raport napisany do Nilsa Stromberga o fatalnym położeniu swego garnizonu. Pomysł z „zagraniem” przechwyconą korespondencją okazał się skuteczny. Tego samego dnia obrońcy Dünamünde zdali się na łaskę cara – z 700 stacjonujących tam żołnierzy drugiego garnizonu, przerzuconego tam na pokładach szwedzkich okrętów, ocalało 300 osób – resztę wybiła szalejąca nad Bałtykiem zaraza (morowe powietrze wytrzebiło niemal doszczętnie pierwszy garnizon liczący 1200 żołnierzy). Ocaleli Szwedzi udali się na Ozylię. W twierdzy Rosjanie przejęli artylerię liczącą 198 armat, 14 żelaznych moździerzy (sześć dobrych, pięć uszkodzonych oraz trzy moździerze trzyfuntowe) i 13 haubic (w tym jedna uszkodzona), 480 bomb, 19 838 (lub 119 888) kul do broni ręcznej, 42 390 kul armatnich, 130 skrzyń z kulami do muszkietów, 990 beczek różnego prochu, dwa sztandary, 1779 fuzji (dobrych i uszkodzonych), 350 pistoletów, 1185 szpad, 1540 bagnetów, 1076 halabard i pik oraz mnóstwo innego sprzętu wojskowego, m.in. kosy, morgenszterny, topory, kilofy itp.⁵⁷

Kapitulacja Rygi – ostatniej silnej posiadłości na wschodnich wybrzeżach Bałtyku – przesądziła o zepchnięciu Szwecji do defensywy w toczącej się wojnie. Przesądziła również o losie Wyborga, którego nieuchronny upadek przekładał się na podjęcie przez Rosjan działań wojennych w Finlandii⁵⁸.

⁵⁵ *Документы относящихся к деятельности фельдмаршала...*, nr 259, s. 286–287.

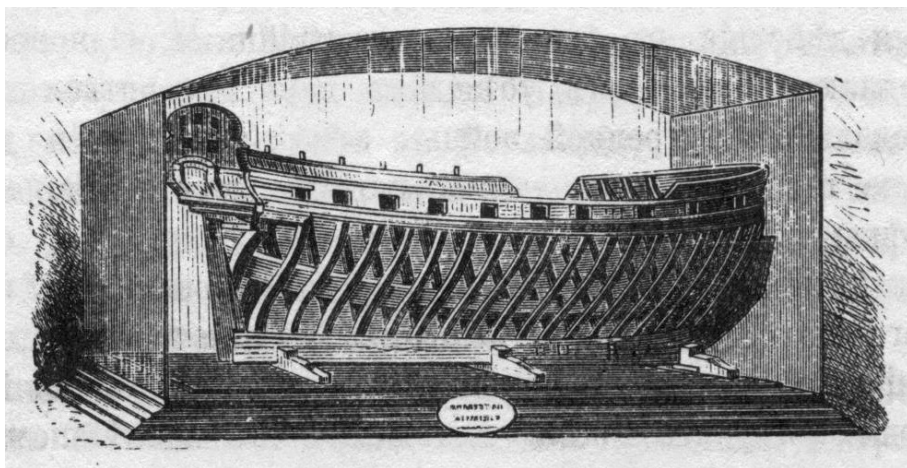
⁵⁶ Ю. Юль, *Записки датского посланника...*, s. 197.

⁵⁷ *Журнал Петра Великого*, s. 311–312; *Книга Марсова*, s. 133–136; Д.П. Бутурлин, *Военная история...*, s. 422–423.

⁵⁸ P. Ericsson, *Stora nordiska kriget förklarar. Karl XII och det ideologiska tilltalet*, Uppsala 2002, s. 23.

П. 11. Марынарз часоў Пятра I. А.Г. Брыкнер, *История Петра Великого*, Москва 1991.

П. 12. Model okrętu zbudowany przez Пятра I. А.Г. Брыкнер, *История Петра Великого*, Москва 1991.

Należy zauważyć, iż Piotr I kilka lat wcześniej podjął próbę uderzenia na Wyborg i wtargnięcia do Finlandii. W 1706 r. miała miejsce pierwsza rosyjska wyprawa pod tę twierdzę, która zakończyła się fiaskiem⁵⁹. W 1710 r. władca wyciągnął wnioski i przygotowanie kombinowanej lądowo-morskiej operacji rozkazał rozpocząć jeszcze pod koniec 1709 r. W związku z powyższym przed 4 grudnia generał-admirał Fiodor Apraksin otrzymał od Piotra I bardzo klarowny, trzypunktowy rozkaz dotyczący zgromadzenia odpowiednich zapasów żywności, koni, artylerii, okrętów wojennych oraz żołnierzy.

Artylerię – polecał car – przewieźć z Narwy do Petersburga tej zimy. A konie brać z powiatów Narewskiego i Dorpackiego, a także i z dalszych ziem z Inflant i Islandii [chodziło zapewne o Estonię – P.K.], do tego z Ingrii 500 podwód. A jeśli nie będzie możliwe zebrać tych, to w ostateczności dołączyć [konie – P.K.] i z Pskowskiego i Nowogrodzkiego [powiatów – P.K.] (pkt 1)⁶⁰.

Do przewozu wspomnianej artylerii Apraksin miał przygotować trzy okręty wojenne i trzy–cztery galery oraz statki prowiantowe i brygantyny. Wszystkie działa miały być załadowane na te jednostki jeszcze zimą, tak aby ruszyć wraz z ustąpieniem lodu na Bałtyku (pkt 2). W ostatnim punkcie monarcha wskazał kierunek i przybliżony czas rozpoczęcia operacji:

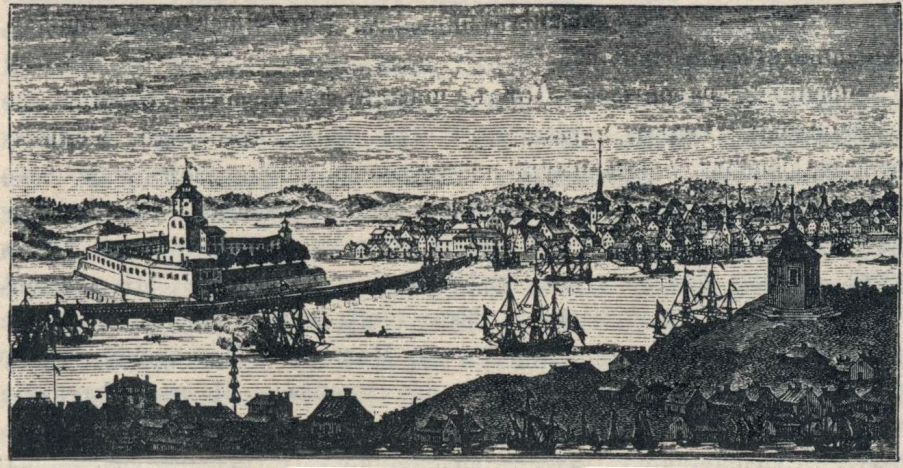
Ludzi przewieźć zimą do Finlandii w celu formalnego ataku Wyborga, miejscowy ten korpus składający się z samej piechoty, w miesiącu marcu. I dlatego tej zimy przy Twierdzy Świętego Aleksandra [umocnieniach ziemnych zwanym wówczas również „Aleksander szańcem” – P.K.] na wyspie Kotlin przygotować prowiant na cały korpus na 2 miesiące zimą na saniach [...], a pozostały prowiant przygotować wodą na statkach prowiantowych. Furaż dla marszu zimowego też przy prowiancie przygotować⁶¹.

Ofensywa skierowana w stronę Wyborga została podzielona na dwa etapy. Pierwszy z nich, polegający na zablokowaniu twierdzy i przygotowaniu odpowiednich stanowisk służących zasadniczemu oblężeniu, rozpoczął się pod koniec marca 1710 r. Car – nie zważając, że jego wojska nadal tkwiły pod

⁵⁹ Журнал Петра Великого, s. 137; П. и Б., т. 4, Санкт-Петербург 1900, s. 401–402; Д.П. Бутурлин, Военная история..., s. 98–104; С.В. Ефимов, Выборгский поход Петра I в 1706 году, [w:] Страницы Выборгской истории. Сборник статей, сост. С.А. Абдуллина, т. 2, Выборг 2014, s. 170–183; T.J. Petrelli, Striderna kring Finska viken 1706–1710, „Historisk Tidskrift” (dalej: HT) 1904, nr 1, s. 114–115.

⁶⁰ СВСД, nr 474, s. 523.

⁶¹ Tamże, s. 523–524.

Il. 13 Zamek w Wyborgu w 1708 r. А.Г. Брикнер, *История Петра Великого*, Москва 1991.

Ryga – postanowił przystąpić do równoczesnych działań na innym, równoległym foncie. Z kolei na drugi, już zasadniczy etap operacji, polegający na rozpoczęciu regularnego oblężenia mającego zakończyć się kapitulacją lub szturmem Wyborga, przyszło poczekać do maja i czerwca⁶².

21 lutego 1710 r. Piotr I przybył do Sankt Petersburga i rozpoczął przygotowania do ofensywy. Ludzie, artyleria, amunicja, wszelkiego rodzaju sprzęt oraz żywność przerzucane były na wyspę Kotlin, skąd miał nastąpić wymarsz. Najprawdopodobniej jeszcze w tym samym miesiącu, po 24 lutego, został opracowany pięciopunktowy plan wyprawy rosyjskiej floty bałtyckiej pod Wyborg⁶³. Zdecydowano się na bardzo ryzykowne rozwiązanie, które mogło zakończyć się całkowitym fiaskiem. W połowie marca korpus liczący kilka tysięcy żołnierzy piechoty i kawalerii – łącznie 5 tys. osób⁶⁴, wraz z parkiem artyleryjskim w sile kilkunastu dział, pod dowództwem Fiodora Apraksina, po skutych lodem wodach Bałtyku ruszył w stronę Wyborga. Reszta wojsk wraz z artylerią oblężniczą miała dołączyć później. Przebywający wówczas

⁶² *Морской атлас Министерства обороны СССР*, t. 3: *Военно-исторический*, cz. 1, Москва 1958, s. 50.

⁶³ П. и Б., t. 10, s. 56.

⁶⁴ D. Buturlin podaje 16 marca jako datę wymarszu 5 tys. Rosjan wraz z parkiem artyleryjskim w sile 10 armat 12-funtowych i trzech moździerzy, zob. Д.П. Бутурлин, *Военная история...*, s. 398. Zob. też Ф.Ф. Ласковский, *Материалы для истории инженерного искусства в России*, cz. 2: *Опыт исследования инженерного искусства в царствование Императора Петра Великого*, Санкт-Петербург 1861, s. 175.

w Sankt Petersburgu Just Juel szacował liczbę żołnierzy i dział zgromadzonych na Kotlinie znacznie wyżej:

Car wrócił z wyspy Retusaari [tj. Kotlin – P.K.], gdzie dokonał przeglądu wyżej wspomnianych pułków w łącznej liczbie 13 000 ludzi z 24 armatami i 4 moździerzami. (Pułki) te w sam siarczysty mróz, jaki tylko bywa (tylko) podczas zim rosyjskich, przeszły (na Retusaari) prosto po lodzie z bronią [tj. armatami – P.K.] i całym obozem. Żadna inna europejska armia z pewnością zginęłaby podczas podobnego (przejścia)⁶⁵.

22 marca, po wyczerpującym marszu, Rosjanie stanęli pod Wyborgiem i przystąpili do budowy umocnień połowych w celu odcięcia twierdzy od pomocy z zewnątrz⁶⁶. Biorący udział w wyprawie przyjaciel carski, hrabia Grigorij Czernyszew, tak w swoich spostrzeżeniach opisał tamte chwile:

1710. W miesiącu marcu z Sankt Petersburga pod dowództwem tegoż admirała, hrabiego Apraksina, zostałem posłany z pułkami pod Wyborg, i doszedłszy do Wyborga na 7 wiorst, marca 22 wysłany zostałem z 2000 Kozaków i szwadron dragonów i zdobyliśmy fortsztat [tj. przedmieście – P.K.], w którym były 2 pułki szwedzkie, i tychże wybiliśmy [tj. wyrzuciliśmy – P.K.], i po przybyciu [własnych – P.K.] pułków zrobiliśmy szanice⁶⁷.

Okopanie się wokół twierdzy zimową porą było niezwykle trudne, gdyż zmarznięta ziemia nie zawsze chciała poddać się łopatom i kilofom, a jednak 1 kwietnia carscy artylerzyści otworzyli ogień w stronę Wyborga. Należy podkreślić, iż był to czysto manifestacyjny ostrzał, ponieważ artyleria oblężnicza miał dopiero nadejść⁶⁸. Rozkaz rozpoznania okolicy i wzięcia ewentualnych jeńców otrzymali Kozacy dońscy znajdujący się w siłach Apraksina⁶⁹.

Zdobycie Wyborga – podobnie jak pozostającej równocześnie w oblężeniu Rygi – nie było sprawą prostą. Tak o umocnieniach twierdzy wyraził się sam Dahlbergh, kiedy przybył tam z wizytą w październiku 1681 r.: w po-

⁶⁵ Ю. Юль, *Записки датского посланника...*, s. 151.

⁶⁶ *Книга Марсова*, s. 83–84. Trasa przemarszu wojsk Apraksina po skutej lodem Zatocze Fińskiej liczyła 150 km, zob. T.J. Petrelli, *Striderna kring...*, s. 133.

⁶⁷ *Записки графа Г.П. Чернышева. 1672–1745*, сообщ. Ф.К. Опочинин, „Русская Старина” 1872, nr 5, s. 794–795. Wyrzucenie z miasta 2 tys. Szwedów potwierdza Just Juel, zob. Ю. Юль, *Записки датского посланника...*, s. 155.

⁶⁸ Д.П. Бутурлин, *Военная история...*, s. 399.

⁶⁹ А.З. Мышлаевский, *Северная Война на Ингерманландском и Финляндском театрах в 1708–1714 г. (документы государственного архива)*, Санкт-Петербург 1893, s. 100, 108.

przednich latach przez starych królów została dobrze umocniona jako punkt nadgraniczny⁷⁰. Najprawdopodobniej fortyfikacje położonego na półwyspie Wyborga pozostawiały wiele do życzenia, skoro na początku wojny północnej zaczęto je pospiesznie odnawiać. Pracami modernizacyjnymi przypadającymi na lata 1702–1710 kierował szwedzki kapitan fortyfikacji Lorenz Stobée (Stobeus)⁷¹. Dzięki jego staraniom Wyborg został przekształcony w silną twierdzę typu bastionowego. Całość umocnień dzieliła się na dwie, a w zasadzie na trzy powiązane ze sobą części: Kamienne Miasto – stare miasto otoczone murami i wzmocnionymi bastionami: Wasserport, Eleonora, Holz, Neuport, Sand, Kleinplatform; Ziemię Miasto rozciągające się przed murami Kamiennego Miasta, które chronione było bastionami (Panzerlaks, Europa), rawelinami i redanami oraz redutą tzw. Rogatej Twierdzy (skrajne bastiony przypominały rogi zwierzęcia), czyli nowych umocnień dołożonych do starych murów od strony lądu. Osobnym punktem oporu był stary zamek położony na pobliskiej wyspie. Do 1707 r. udało się Szwedom zmodernizować bastiony Kamiennego Miasta oraz wzmocnić drewnianą palisadą stare fortyfikacje miejskie od zewnątrz na całej długości. Podwójny częstokół powstał również wokół zamku. Jednakże wiele prac pozostało nieukończonych, na co wskazywać mogły nazwy zbudowanych wówczas bastionów, m.in. Holz – drewniany i Sand – piaszczysty⁷².

Silnie ufortyfikowany Wyborg stanowił „wrota” wiodące do całej Finlandii i jednocześnie był oparciem dla operującej tam armii lądowej gene-

⁷⁰ А.В. Мельнов, *Шведский гарнизон Выборгской и Кексгольмской крепостей весной 1710 г. Доклад на Международной научно-просветительской конференции „Крепость Корела – Приладожский форпост: К 700-летию крепости Корела и 300-летию освобождения Кексгольма в Северной войне. 16–17 сентября 2010 г. г. Приозерск”*, s. 2, http://www.reenactor.ru/ARH/PDF/Melnov_01.pdf [10 kwietnia 2013 r.].

⁷¹ E. Norberg, *Lorenz Christopher Stobée. En fortifikatör och hans arkiv*, KFÅ 1988, s. 77–90; U. Christian, *Lorenz Christopher Stobée och Johan Kock – två karolinerofficerares öden*, „Årsbok för historia och kulturhistoria i Bergslagens Bergsarkiv” 1993, nr 5, s. 12–16. Lorenz Stobée został awansowany do stopnia kapitana i oddelegowany do prac inżynierskich w Kexholmie i Wyborgu jeszcze przez samego Erika Dahlbergha. W 1706 r. Stobée uzyskał awans na generalnego kwatermistrza-lejtnanta. Odznaczył się podczas oblężenia Wyborga w 1710 r. W rosyjskiej niewoli uzyskał nawet stopień generała-majora, lecz jako inżynier wojskowy nie chciał projektować carskich parków i sadów, za co zesłano go do Archangielska. W 1716 r. uciekł stamtąd do Szwecji, a następnie został skierowany przez Karola XII do prac fortyfikacyjnych w Svinesund, zob. *Лоренц Кристоффер Стобеус (Стобее)*, <http://w-garrison1710.livejournal.com/5746.html> [10 listopada 2015 r.].

⁷² Ф.Ф. Ласковский, *Материалы для истории...*, s. 174, 605–606; А.В. Мельнов, *Шведский гарнизон...*, s. 2.

rała porucznika Georga Lybeckera. Od 1702 r. komendantem twierdzy był sędziwy (ur. w 1634 r.) Zacharias Aminoff, szlachcic szwedzki pochodzenia rosyjskiego (z rodu bojarskiego, który w 1617 r. przeszedł na służbę szwedzką), którego w lutym 1710 r. zastąpił doświadczony Magnus Stjernstråhle – były komendant Iwangorodu, a następnie Kexholmu⁷³. Osiem dni przed nadejściem Rosjan Lybecker z niewiadomych powodów odszedł ze swoją armią spod miasta. Na miejscu pozostał jednak silny, kilkutyśięczny garnizon wspierany przez liczącą kilkuset ludzi gwardię mieszczańską. Wkrótce miało się okazać, że bohatersko walczący obrońcy nie będą w stanie powstrzymać impetu rosyjskiego uderzenia, a ich sił wystarczy zaledwie na kilkumiesięczny opór.

Brak zdecydowanego działania Lybeckera, który – według zeznań wziętego później do niewoli szwedzkiego kaprała – wyszedł z Wyborga w celu zebrania rajtarów, przesądził o losach twierdzy i całej kampanii wojennej 1710 r.⁷⁴ Natomiast Magnus Stjernstråhle miał pod rozkazami 6 tys. osób i artylerię liczącą 151 dział różnego rodzaju⁷⁵. Według F. Laskowskiego, B. Adamowicza, A. Dubrowina oraz T. Petrelliego garnizon liczył tylko 4 tys. żołnierzy⁷⁶. Z kolei A. Mielnow na podstawie skrupulatnych szacunków określił, że Wyborga broniło 4–5 tys. żołnierzy szeregowych i oficerów: dwa pułki piechoty, cztery bataliony po 600–700 ludzi, jedna niepełna rota rajtarów – około 40 jeźdźców, gwardia mieszczańska – 200 ludzi oraz 300-osobowe wspólne ruszenie składające się z okolicznej ludności (tzw. rekrutów)⁷⁷.

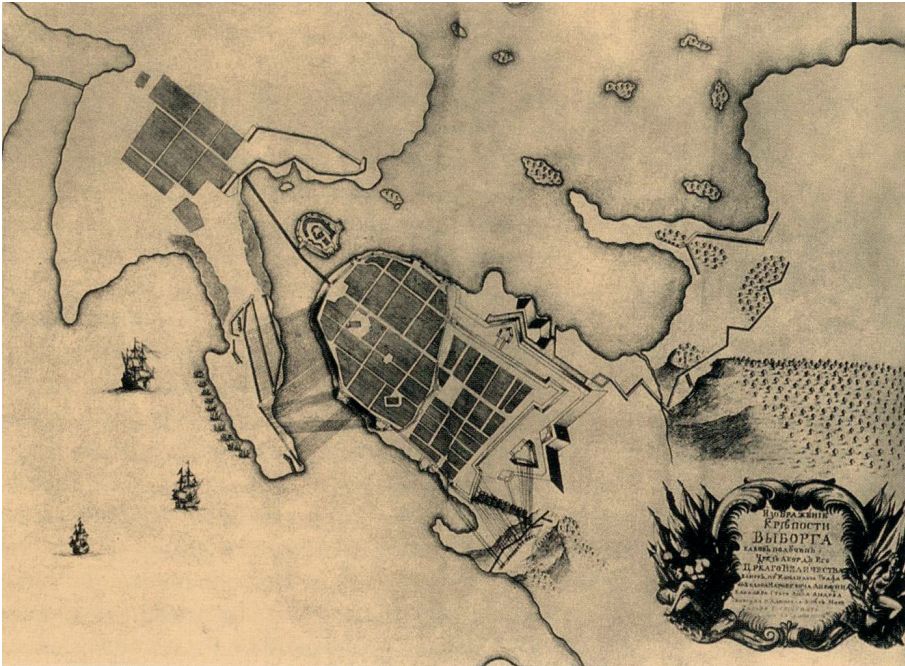
⁷³ W trakcie oblężenia Wyborga Zacharias Aminoff pozostał komendantem nominalnym twierdzy, a faktyczną obroną dowodził Magnus Stjernstråhle.

⁷⁴ Российский государственный архив военно-морского флота (dalej: РГАВМФ), ф. 233, Канцелярия генерал-адмирала Ф.М.Апраксина, оп. 1, д. 7, л. 1, 6.

⁷⁵ Ф.Ф. Ласковский, *Материалы для истории...*, s. 174; Т.В. Васильев, *Осада и взятие Выборга русскими войсками и флотом в 1710 году*, Москва 1953, s. 41; М. Бородин, *Двухлетние взятия Выборга*, Санкт-Петербург 1910, s. 7.

⁷⁶ Ф.Ф. Ласковский, *Материалы для истории...*, s. 174; Б. Адамович, *Осада Выборга. 1710 год*, „Военный сборник” 1903, т. 9, s. 26; А.И. Дубравин, *Взятие русскими войсками и флотом Выборга в 1710 г.*, [w:] *Русское военно-морское искусство. Сборник статей*, ред. Н.Р. Мордвинов, Москва 1951, s. 62; Т.И. Petrelli, *Striderna kring...*, s. 133.

⁷⁷ А. Мельнов, *К вопросу о шведском гарнизоне Выборга в 1710 г.*, [w:] *Выборг в Северной войне: XIV научная конференция*, Выборг 2010, <http://books.reenactor.ru/index.php?bookid=1096> [10 grudnia 2015 r.]. Obecność niewielkiej liczby jazdy szwedzkiej potwierdziła wzięta do niewoli w marcu 1710 r. pewna szwedzka wdowa, zob. РГАВМФ, ф. 233, оп. 1, д. 7, л. 1. Na początku XVIII w. w Wybörgu mieszkało ok. 4 tys. ludzi, wśród których największe wpływy mieli przedstawiciele znamienitych rodzin mieszczańskich. Wybörg był także stolicą biskupstwa, ale podczas rosyjskiego oblężenia z 1710 r. mieszczaństwo pozostało bez

Il. 14. Szturm Wyborga w 1710 r. (Peter Picard). Е.С. Щукина, *Серия медалей Ф.Г. Мюллера на события Северной войны в собрании Эрмитажа*, Санкт-Петербург 2006.

Początkowo sytuacja operujących pod Wyborgiem Rosjan nie przedstawiała się dobrze. Żołnierzom dokuczały niskie temperatury oraz brak zaopatrzenia, którego nie sposób było zdobyć, gdyż miejscowa ludność – widząc przybycie żołnierzy – rozpiezchła się w różne strony, niszcząc wszelkiego rodzaju rezerwy (przede wszystkim siano)⁷⁸. Fiodor Apraksin, dostrzegając fatalne położenie swego korpusu, planował przeprowadzić szybki szturm twierdzy, na który miał co prawda zgodę cara, lecz z uwagą, że jeśli zdecyduje

opieki ze strony duchownych. Pod koniec zimy najcenniejsze rzeczy z katedry wyborskiej wywieziono do Åbo, a następnie do Sztokholmu. Miasto opuścił również biskup, podając jako powody swego odjazdu konieczność sprawowania osobistej kontroli nad wspomnianą wysyłką i chęć udziału w sesji parlamentu oraz inspekcję świątyń należących do biskupstwa. W czasie oblężenia zmarł także bardzo szanowany w mieście wyborski kapelan Ristelius, zob. Ю.И. Мошник, *Выборг в 1710 году*, [w:] *Страницы Выборгской истории...*, s. 208. Wyborska gwardia mieszczańska, którą dowodził major, dzieliła się na rotę według rejonów miasta. Podczas wojny północnej liczyła cztery rotę (kompanie) składające się z czterech kapitanów, ośmiu poruczników (lejtantów), 16 podoficerów i 193 żołnierzy. Uzbrojenie gwardii nie było jednolite i pozostawiało wiele do życzenia – każdy z mieszczan przychodził z bronią, jaką posiadał, czasem była to pałka, topór lub kopia.

⁷⁸ Ю.И. Мошник, *Выборг...*, s. 210.

się na takie rozwiązanie, to w przypadku niepowodzenia całą odpowiedzialność bierze na siebie. Wódz nie chciał ryzykować i przystąpił do oblężenia. Na duchu nie upadał garnizon Wyborga, liczący na odsiecz armii Lybeckera i pomoc wojskową (desant) ze strony wiceadmirała Gustafa Wattranga. Rozpoczęty przez Rosjan 1 kwietnia ostrzał artyleryjski z armat nie czynił twierdzy większych szkód.

Bezczynny nie pozostawał także Magnus Stjernstråhle. 12 kwietnia Szwedzi dokonali wycieczki i uderzyli na rosyjskich żołnierzy znajdujących się w aproszach. Wypad ten został jednak odbity⁷⁹. Celnością odznaczyli się natomiast szwedzcy artylerzyści obsługujący armaty, którzy z powodzeniem niszczyli baterie przeciwnika. Od 21 marca do 10 maja Rosjanie strzelali w stronę twierdzy 1531 razy z armat i 2975 z moździerzy, a Szwedzi w stronę pozycji rosyjskich odpowiednio 7454 i 394 razy⁸⁰. Sytuacja uległa radykalnej zmianie w chwili, kiedy car przystąpił do realizacji drugiej części swego planu.

28 kwietnia flota rosyjska pod dowództwem wiceadmirała Korneliusza Cruysa i kontradmirała Piotra I opuściła Sankt Petersburg i skierowała się w stronę Wyborga. Jak zanotował Just Juel, w morze wyszły okręty z prowiantem, działami i ludźmi. Oprócz jednostek rosyjskich w wyprawie udział wzięły także statki holenderskie, a łączna liczba wszystkich większych i mniejszych jednostek żaglowych wynosiła 270⁸¹. Przedsięwzięcie to było ryzykowne z dwóch powodów – po pierwsze, na Bałtyku operowały szwedzkie okręty wojenne, a po drugie, rosyjska armada musiała przebić się przez dryfujące na Bałtyku kry lodowe.

Spotkania ze Szwedami szczęśliwie uniknięto, natomiast co do przebicia się przez lody, to car przykazał, aby fregaty jako lodołamacze szły z przodu, umożliwiając tym samym mniejszym okrętom i statkom transportowym swobodną żeglugę. Decyzja ta została podjęta po tym, jak część statków transportowych została uwięziona przez dryfujące kry. Strat nie udało się uniknąć i niektóre z jednostek zatонуły, niemniej jednak cała wyprawa zakończyła się sukcesem. 9 maja armia Apraksina doczekała się tak oczekiwanego wsparcia wojskowego (korpus około 10 tys. ludzi)⁸², żywności oraz artylerii oblężniczej.

⁷⁹ Книга Марсова, s. 84.

⁸⁰ А.З. Мышлаевский, *Северная Война...*, s. 88, 102.

⁸¹ Ю. Юль, *Записки датского посланника...*, s. 162; Е. Болтунова, *Гвардия Петра Великого как военная корпорация*, Москва 2011, s. 68.

⁸² Tym sposobem rosyjskie wojska przerzucone pod Wyborg liczyły ok. 15 tys. ludzi, zob. T.J. Petrelli, *Striderna kring...*, s. 13.

Samo podejście rosyjskiej floty pod Wyborg nie odbyło się bez ryzyka, gdyż w stronę Zatoki Wyborskiej zdążył także wiceadmirał Wattrang. Rosjanie po raz kolejny podczas tej wojny posłużyli się fortelem. W celu bezpiecznego dotarcia na miejsce podnieśli na maszty szwedzkie flagi i zainicjowali pozorowaną walkę ze swoimi bateriami znajdującymi się na brzegu⁸³. Od 10 do 14 maja trwał wyładunek 80 dział oblężniczych i 19 wielkich moździerz⁸⁴ oraz pozostałego sprzętu i zaopatrzenia, po czym flotylla rosyjska odeszła z powrotem w stronę Kronsztotu. W drodze powrotnej eskadra Wattranga licząca 19 okrętów, zdoławszy przełamać lody, wyszła na swoje pozycje zajmowane w Zatoce Fińskiej i zajęła trzy rosyjskie jednostki znajdujące się na końcu karawany⁸⁵. Wcześniej Rosjanie zatopili cztery statki⁸⁶ transportowe w farwatrze Trångsund – jednym z trzech torów wodnych wiodących do Wyborga – odcinając tym sposobem szwedzkim okrętom możliwość podejścia do twierdzy. Przed 1 czerwca cała przywieziona artyleria oblężnicza już stała na swoich pozycjach. Warto zauważyć, iż część z armat skierowano w stronę morza. Taki zabieg sprawił, że Gustaf Wattrang nie odważył się podpływać bliżej Wyborga⁸⁷.

Rosyjska rada wojenna uznała, że jeśli twierdza nie podda się po trzech dniach ostrzału, to musi zostać wzięta szturmem, który car wyznaczył na 9 czerwca. Tego samego dnia, czyli 1 czerwca, o godzinie siódmej wieczorem carska artyleria zasypała twierdzę gradem kul i bomb. Szwedzcy kanonierzy także nie byli bezczynni i również przystąpili do działania. Rosjanom szczególnie we znaki dawał się ostrzał prowadzony kartaczami, co odnotował w swoich spostrzeżeniach obecny na miejscu Just Juel, który widział wielu rannych (bez rąk i nóg); tylko jednej nocy ogień kartaczownic zabił 30 ludzi znajdujących się w transejach⁸⁸. Niemniej jednak kanonada pro-

⁸³ Н.И. Казаков, Ю.Р. Клокман, Т.К. Крылова, Л.А. Никифоров, *Военные действия и дипломатия в 1709–1716 гг.*, [w:] *Очерки истории СССР. Период феодализма. Россия в первой четверти XVIII в. Преобразования Петра I*, ред. Б.Б. Кафенгауз, Н.И. Павленко, Москва 1954, s. 518.

⁸⁴ Just Juel wspomina o 50 wielkich moździerzach i aż 300 moździerzach ręcznych, zob. Ю. Юль, *Записки датского посланника...*, s. 172–173.

⁸⁵ В. Красилов, *Русский флот...*, s. 30.

⁸⁶ F. Laskowski podaje, że zatopionych statków mogło być pięć, zob. Ф.Ф. Ласковский, *Материалы для истории...*, s. 181.

⁸⁷ Н.И. Казаков, Ю.Р. Клокман, Т.К. Крылова, Л.А. Никифоров, *Военные действия...*, s. 518.

⁸⁸ Ю. Юль, *Записки датского посланника...*, s. 172. Zob. też T.J. Petrelli, *Striderna kring...*, s. 143.

Il. 15. Medal upamiętniający zdobycie Wyborga przez Rosjan w 1710 r. (srebro). E.C. Шукина, *Серия медалей Ф.Г. Мюллера на события Северной войны в собрании Эрмитажа*, Санкт-Петербург 2006.

Il. 16. Medal upamiętniający zdobycie Wyborga przez Rosjan w 1710 r. (złoto). E.C. Шукина, *Серия медалей Ф.Г. Мюллера на события Северной войны в собрании Эрмитажа*, Санкт-Петербург 2006.

wadzona przez carskie baterie powodowała duże zniszczenia w mieście, co poświadczali wzięci do niewoli szwedzcy dezercerzy, którzy – wystraszeni bombardowaniem – uciekali z Wyborga⁸⁹.

⁸⁹ РГАВМФ, ф. 233, оп. 1, д. 7, л. 28, 32. Od 1 do 8 czerwca Rosjanie rzucili na Wyborg ponad 900 bomb, czyniąc tym wielkie szkody, zob. Ю.И. Мошник, *Выборг...*, s. 210–211.

Rosyjski ostrzał trwał aż do 6 czerwca, kiedy to został uczyniony znaczny wyłom w umocnieniach twierdzy. Tego dnia zebrało się także „konsylium generalne” (rada wojenna), które postanowiło szykować się do szturm. Zdecydowano, że atak nastąpi przy pomocy dwóch mostów pontonowych przerzuconych przez zatokę pod uczyniony wyłom. Żołnierzom biorącym udział w szturmie zabroniono zabijać kobiety, dzieci i duchownych. Obowiązywać miał również zakaz rabowania miasta. 8 i 9 czerwca wytypowane do uderzenia oddziały przerzucono do najdalej wysuniętych w stronę twierdzy aproszy.

Zdania na temat rozpoczęcia szturm były podzielone – Apraksin optował za rozpoczęciem akcji godzinę przed świtem, a Piotr I, pomny dotychczasowych nieudanych szturμών nocnych, zdecydował, że wojsko ruszy do działania w dzień, o godzinie 10 rano⁹⁰. Interesująco przedstawiają się związane z tym założenia taktyczne. Według zaleceń cara w czasie szturm na Wyborg miał *spaść silny ogień* skierowany wprost w pozycje zajmowane przez nieprzyjacielską artylerię. Atak na obrońców mieli przeprowadzić żołnierze uzbrojeni w ręczne moździerze, tak aby odrzucić ich od umocnień twierdzy. W sporządzonej przez cara specjalnej dziewięciopunktowej instrukcji szturmovej znalazł się zapis mówiący o przygotowaniu trzech silnych baterii moździerzy ręcznych żelaznych i spiszowych (odpowiednio po 70, 50 i 50 sztuk), które miały *przeszkadzać nocą* oraz działać w czasie szturm. Atak miał być poprowadzony sposobem tradycyjnym – w dwóch kierunkach jednocześnie. Dodatkowo „dla lepszej dywersji” do działania miały włączyć się rosyjskie galery i inne jednostki pływające⁹¹.

Nie zapomniano również o rozpisaniu porządku kolumn szturmovych⁹². Fiodor Apraksin zamierzał w pierwszym rzucie posłać żołnierzy mających na swym koncie „przewinienia” (byli to głównie strzelcy uczestniczący w powstaniu astrachańskim i Kozacy walczący w szeregach armii Kondratja Buławina oraz skazańcy) – oni mieli zrobić mosty i przystawiać drabiny szturmove; dodatkowo wyposażyc ich miano w specjalne dwusążniowe widły do ściągnięcia przeciwnika z murów⁹³. Jak zauważył B. Miegorski, Piotr I, przy-

⁹⁰ П. и Б., t. 10, s. 129; Т.В. Васильев, *Осада и взятие Выборга...*, s. 85. Do Wyborga miał przeniknąć jeden z żołnierzy carskiej gwardii i zdobyć informacje potrzebne do przeprowadzenia szturm, zob. Е. Болтунова, *Гвардия Петра Великого...*, s. 68.

⁹¹ Ф.Ф. Ласковский, *Материалы для истории...*, s. 178–18; П. и Б., t. 10, s. 99, 175, 127–129.

⁹² А.З. Мышлаевский, *Северная Война...*, s. 92–97.

⁹³ П. и Б., t. 10, s. 155, 175, 611; А.З. Мышлаевский, *Северная Война...*, s. 96. Zob. też: Е. Болтунова, *Гвардия Петра Великого...*, s. 68.

gotowując to uderzenie, wzorował się najprawdopodobniej na działaniach swych wojsk pod fortem Kobrun⁹⁴.

Przygotowania do szturmowania jednak wstrzymano, gdyż 9 czerwca do obozu rosyjskiego przybyło z twierdzy dwóch sztabsoficierów i jeden kapitan z prośbą, aby pozwolić im pójść do komendanta Stjernsträhle i prosić go o poddanie Wyborga. Tak też się stało. 12 czerwca dowódca twierdzy zaproponował kapitulację na honorowych warunkach, na co naturalnie zgodziła się strona rosyjska. Jeszcze tego samego dnia jej warunki (pięć punktów) zaniósł szwedzkiemu dowódcy kapitan gwardii Siemion Naryszkin. Szwedzkiemu żołnierzom obiecano możliwość wyjścia z bronią i rozwiniętymi sztandarami przy dźwiękach muzyki. Wraz z nimi mogły odejść rodziny. Obrońcom pozwolono też zabrać ich majątek i prowiant na drogę. To samo dotyczyło duchownych służących w armii. Mieszczanom Wyborga – kupcom, rzemieślnikom i duchownym – zagwarantowano pozostawienie dawnych praw i przywilejów oraz swobodę wyznawanej wiary. Mieszkańcy prowincji przebywający w twierdzy mogli wrócić do swych włości. Po spełnieniu warunków kapitulacji przy wyłomie miała stanąć rosyjska warta⁹⁵. 12 czerwca komendant Wyborga podpisał stosowny akt i Rosjanie weszli do twierdzy.

Bilans strat szwedzkich zamknął się w liczbie ok. 2,5 tys. poległych. Łupem zwycięzców w zajętej twierdzy padło 151 armat i moździerzy, a także 9644 granatów i kul zapalających, 7550 pocisków, 24 tys. kul, 1890 pudów prochu, 3650 muszkietów i karabinów, 5 tys. patronów muszkietowych, 3650 szpad. Pozostali przy życiu obrońcy szykowali się do opuszczenia twierdzy na uzgodnionych warunkach. Jednakże car złamał dane słowo i 18 czerwca polecił Grigorijowi Czernyszewowi, wyznaczonemu komendantem Wyborga, oznajmić Magnusowi Stjernsträhle, że jest zatrzymany wraz z całym garnizonem liczącym 3880 ludzi (łącznie z komendantem 156 oficerów i 3725 podoficerów i szeregowców). Pozwolono odejść, wraz z żonami i dziećmi, tylko rannym i chorym żołnierzom i podoficerom w liczbie 1016. Pozostali mieli odzyskać wolność po zwolnieniu wspomnianego już księcia Chiłkowa i więzionych od początku wojny carskich generałów. Dodatkowo monarcha

⁹⁴ Б.В. Мегорский, *Подготовка к штурму Выборга. В контексте теории практики эпохи*, s. 4, http://www.reenactor.ru/ARH/PDF/Мегорский_03.pdf [20 października 2015 r.].

⁹⁵ *Книга Марсова*, s. 85–87; В.Г. Мишанов, *Выборг в Северной войне*, [w:] *Страницы Выборгской истории...*, s. 200; М. Бородин, *Двухсотлетие взятия Выборга*, Санкт-Петербург 1910, s. 13; В. Красиков, *Русский флот...*, s. 30. Magnus Stjernsträhle miał prosić o kapitulację już 10 czerwca, a swoją prośbę ponawiał trzykrotnie, zob. Ю.И. Мошник, *Выборг...*, s. 210–211.

zażądał uwolnienia rosyjskiego okrętu wojennego Sokół, który został wysłany do szwedzkiej stolicy z listą jeńców przewidzianych do wymiany. Okręt ten miał zostać zajęty pomimo wcześniejszego wywieszenia białej flagi⁹⁶. Nie można także pominąć trofeów wziętych przez Rosjan w Wyborgu, wśród których były dwie chorągwie forteczne, 63 inne chorągwie i sztandary oraz park artyleryjski liczący 141 armat, osiem moździerzy i dwie haubice⁹⁷.

Bezpośrednio po opanowaniu Wyborga Rosjanie przeprowadzili spis znajdującej się tam ludności z uwzględnieniem wykonywanych przez mieszczan profesji. W dokumencie sporządzonym 15 czerwca zapisano, iż w mieście było wówczas 4926 ludzi⁹⁸. W tym samym dniu Apraksin urządził uroczystości związane z opanowaniem twierdzy – „klucza do Finlandii”. Uczczono to wydarzenie tradycyjną palbą z armat i broni ręcznej. Car nagrodił również osoby najbardziej zasłużone podczas oblężenia⁹⁹. Generał-admirał Fiodor Apraksin, dowódca całej operacji, otrzymał Order Świętego Andrzeja Apostoła Pierwszego Powołania. Świętowano także 16 czerwca, kiedy do Wyborga przybył Aleksander Mienszykow. Wkrótce car opuścił miasto, pozostawiając tam komendanta Grigorija Czernyszewa i Apraksina jako czasowego zarządcę Wyborga. Na miejscu pozostało także sześć pułków rosyjskich oraz 1800 rannych i chorych żołnierzy. Reszta wojska biorąca udział

⁹⁶ РГАВМФ, ф. 233, оп. 1, д. 6, л. 437; В.Г. Мишанов, *Выборг...*, s. 200; Е. Андреева, *Шведские строители российской столицы*, [w:] *Полтава: судьбы пленных и взаимодействие культур*, pod. ред. Т.А. Тоштендаль-Салычевой, Л. Юнсон, Москва 2009, s. 142. Według informacji zamieszczonych przez F. Laskowskiego do niewoli wzięto dwóch komendantów-pułkowników, 11 oficerów sztabowych, 119 ober-oficerów, 30 podoficerów, 3396 żołnierzy liniowych i 326 żołnierzy zabezpieczenia, co daje łącznie 3884 ludzi, zob. Ф.Ф. Ласковский, *Материалы для истории...*, s. 184–185. Szwedzki historyk T. Petrelli szacował stan ocalałej załogi twierdzy na 135 oficerów i 3700 żołnierzy (przed oblężeniem garnizon miał liczyć 4 tys. ludzi), zob. T.J. Petrelli, *Striderna kring...*, s. 133, 144. Natomiast świadek tamtych wydarzeń Just Juel podaje, że z Wyborga wyszedł garnizon liczący 2400 żołnierzy. Duńczyk informuje również o 400 Szwedach, którzy zdecydowali się wstąpić na rosyjską służbę i zostali odesłani do Sankt Petersburga. Cudzoziemiec wspomina także, iż żołnierze i oficerowie rosyjscy wzięli do niewoli w Wyborgu bardzo dużo kobiet i dzieci – część z nich jako służbę odesłali do swych domów w głębi Rosji, część zatrzymali przy sobie do pełnienia różnych posług, a część po prostu sprzedali za bezcen jako niewolników w Sankt Petersburgu, zob. Ю. Юль, *Записки датского посланника...*, s. 187.

⁹⁷ T.J. Petrelli, *Striderna kring...*, s. 144.

⁹⁸ РГАВМФ, ф. 233, оп. 1, д. 6, л. 435.

⁹⁹ Żołnierze otrzymali nagrody w postaci jednorazowej wypłaty pieniędzy – gwardziści carscy w wysokości swego trzymiesięcznego żołdu, a pozostali tylko w wysokości miesięcznego wynagrodzenia, zob. Б.В. Меропский, *Подготовка к штурму Выборга...*, s. 5.

w operacji wyborskiej została podzielona na dwie części – jedną odesłano z powrotem do Sankt Petersburga, a druga ruszyła w stronę Kexholmu¹⁰⁰.

Sytuacja w opanowanym Wyborgu była niezwykle trudna, gdyż na wodach Zatoki Fińskiej ciągle znajdowała się szwedzka flota wojenna. Dodatkowo na lądzie operowała armia fińska Georga Lybeckera¹⁰¹. Swego rodzaju napięcie panowało również w mieście, gdzie obawiano się buntu szwedzkich jeńców. Problem ten rozwiązano, przenosząc ich poza Wyborg do tzw. zon kwarantannowych. W związku z powyższym 21 czerwca Apraksin wydał „punkty” dotyczące wzajemnych stosunków pomiędzy wojskowym dowództwem Wyborga a mieszkańcami miasta oraz w sprawie łączności z Sankt Petersburgiem. Za „nieprzyjazną postawę” wobec Rosjan można było stanąć przed sądem prewencyjnym. Z miastem nad Newą miała zostać ustanowiona regularna poczta prowadzona przez jednostki kozackie. Uregulowano również kwestie dotyczące handlu – miał on być prowadzony poza obrębem miasta¹⁰². Rosjanie przystąpili także do prac remontowych, do których skierowano robotników, wojskowych oraz skazańców. Wzmocnieniu uległa również artyleria twierdzy – do znajdujących się na miejscu dział dołożono nowe, przywiezione z Rosji.

Największe problemy były jednak z dostawami żywności trafiającymi do Wyborga drogą morską. 16 września Aleksander Mienszykow poprosił Apraksina o informacje związane z ruchami szwedzkich okrętów, aby móc bezpiecznie odprawiać do niego statki transportowe¹⁰³. Wkrótce, bo od 1 października aż do 4 grudnia, miasto zostało zablokowane przez Szwedów. Sytuacja była krytyczna, gdyż kończyły się zapasy żywności. Kolejna dostawa prowiantu dotarła pod Wyborg dopiero 23 grudnia. Szkuty stanęły jednak 16 wiorst od miasta, a marynarze musieli rąbać i piłować lód, aby dotrzeć na miejsce¹⁰⁴.

¹⁰⁰ Ю.И. Мошник, *Выборг...*, s. 213.

¹⁰¹ Strata Wyborga kosztowała Georga Lybeckera stanowisko głównodowodzącego armią operującą w Finlandii, które przejął generał-gubernator Estonii Karol Nieroth. W 1712 r. Lybecker na powrót objął komendę nad wojskiem szwedzkim w Finlandii, lecz wkrótce po kolejnych stratach terytorialnych został ponownie odwołany i oskarżony o kunktatorstwo w działaniach wojennych. Szerzej zob. H.E. Uddgren, *Några anteckningar om Georg Lybeckers förmenta gunstlingskap hos Karl XII*, HT 1905, nr 1, s. 86.

¹⁰² Tamże, s. 213–214, 218.

¹⁰³ РГАВМФ, ф. 233, оп. 1, д. 6, л. 26.

¹⁰⁴ *Записки графа Г.П. Чернышева...*, s. 795. Za ochronę magazynów z żywnością i jej dostawę do poszczególnych oddziałów armii rosyjskiej odpowiadały jednostki kozackie, zob. А.З. Мышлаевский, *Северная Война...*, s. 100, 108, 128.

Pod Wyborgiem założono także stocznnię i przystąpiono do budowy galer i innych jednostek pływających potrzebnych do działań morskich. Sprawami tymi kierował kontradmirał Iwan Bocis (Botsis) – inicjator tych działań, który miał pod swoimi rozkazami wyspecjalizowanych szkutników („mistrzów galernicznych”), 500 żołnierzy i kilkuset jeńców szwedzkich. Do końca 1710 r. zbudowano i poświęcono pięć brygantyn. Oprócz tego na polecenie cara porucznik floty, Marko Gris, zmierzył głębokość Zatoki Wyborskiej i wiodących do miasta torów wodnych. Przedsięwzięcia te związane były z nieustannym zagrożeniem atakiem na carski garnizon od strony morza.

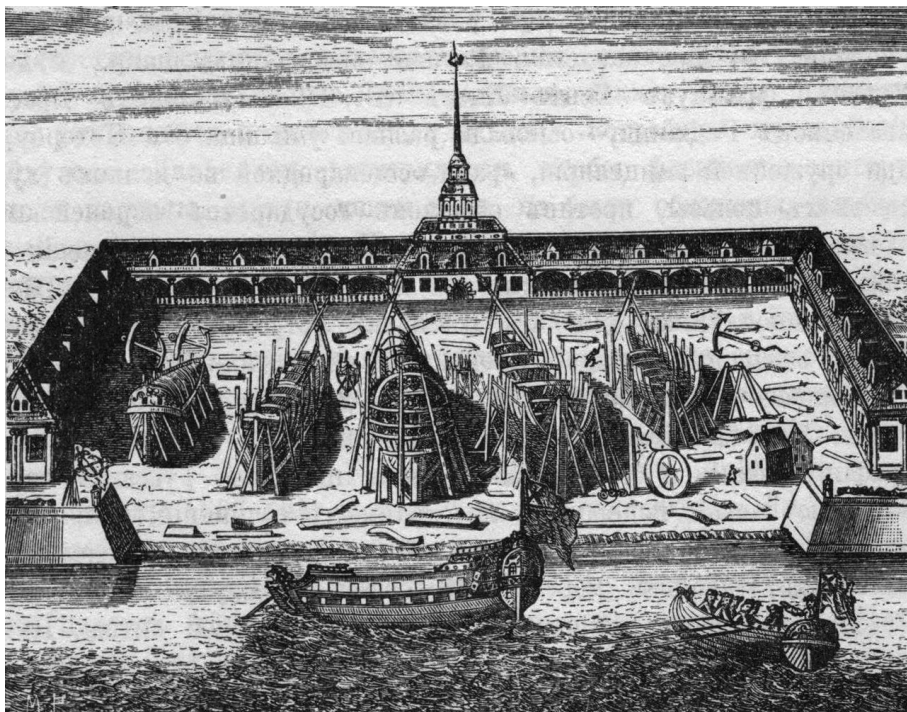
W 1712 r. Wyborg stał się bazą rosyjskiej floty galer, mającą wspierać działania armii lądowej w Finlandii¹⁰⁵. Oprócz tego ten port i twierdza stanowiły wspaniałą osłonę od północy dla rozbudowującego się Sankt Petersburga. Tym sposobem – jak wyraził się sam car w liście pisanym tuż po kapitulacji Wyborga do swojej przyszłej żony, a za kilkanaście lat i władczyni Rosji, Katarzyny Aleksiejewnej – twierdza otwierająca pole do działań wojennych w Finlandii stała się również *silną poduszką dla Sankt-Petersburga zrobioną z Bożą Pomocą*¹⁰⁶.

Ostatnim silnie umocnionym punktem oporu szwedzkiego w tym rejonie był wspomniany już Kexholm, pod który 30 czerwca pociągnął z Wyborga generał-major Roman Bruce z trzema pułkami dragonów (Łuckim, Wołogodzkiem i Narewskim), dwoma pułkami piechoty (Archangielskim i Apraksina), dwiema rotami grenadierów i Kozakami – razem 3050 ludzi (Kozaków było około 100–200)¹⁰⁷. 9 lipca wojska rosyjskie zablokowały twierdzę, a dzień później przystąpiły do prac oblężniczych. Na wyraźne polecenie cara, w celu uniknięcia jak najmniejszych strat w ludziach, położony

¹⁰⁵ В.Г. Мишанов, *Выборг...*, s. 201–202; П.А. Кротов, *Выборгская верфь русского галерного флота при Петре I*, [w:] *Северная война. Взгляд из Выборгского замка*, Выборг 2010, s. 89–100. W tym miejscu warto wspomnieć, że w działaniach na płytkich wodach wzdłuż wybrzeża Finlandii i Szwecji właściwej wojska rosyjskie wykorzystywały także tzw. galery konne – jednostki transportowe specjalnie przystosowane do przewożenia kawaleryjskich oddziałów desantowych, przede wszystkim wojsk kozackich. Do 1710 r. powstało 11 takich jednostek pływających. Szerzej zob. В.В. Леонтьева, *Конные галеры – военно-транспортное нововведение Петра Великого*, [w:] „Десять открытые слушания „Института Петербурга”. Ежегодная конференция по проблемам петербурговедения 11–12 января 2003 года, Санкт-Петербург 2003, s. 1–6, http://www.institute-spb.standardsite.ru/userdata/files/10-07_Leontyeva.pdf [21 czerwca 2013 r.].

¹⁰⁶ *Письма русских государей и других особ царского семейства*, t. 1: *Переписка Петра I с Екатериною Алексеевною*, Москва 1861, nr 20, s. 14–15.

¹⁰⁷ А.Г. Шкваров, *Северная война (1700–1721 гг.). Донское казачество на прибалтийском театре*, Хельсинки 2009, s. 42.

Il. 17. Sankt Petersburg. Budynek Admiralicji, XVIII w. A.Г. Брикнер, *История Петра Великого*, Москва 1991.

na rzece Wuoksie Kexholm miał zostać zdobyty bez przeprowadzania szturm. 15 lipca prace ziemne wokół twierdzy zostały ukończone i trzy moździerzowe baterie oraz pięć armatnich rozpoczęło ostrzał pozycji przeciwnika. Jeszcze w tym samym miesiącu, 21 lipca, pod Kexholmem pojawiła się artyleria przysłana z Ołońca. Dodatkowe działa, tym razem ze Szlisselburga, nadeszły 3 sierpnia (także szlakiem wodnym). Uporczywe bombardowanie twierdzy przez kolejny miesiąc (7 sierpnia baterie moździerzy rozpoczęły bombardowanie zamku) sprawiło, iż jej dowódca postanowił kapitulować¹⁰⁸. 8 września 1710 r. generał-major Bruce podpisał z komendantem pułkownikiem Johanem Stjernschantzem¹⁰⁹ sześciopunktowe porozumienie kapitu-

¹⁰⁸ А.З. Мышлаевский, *Северная Война...*, s. 124–126; *Военная энциклопедия* (dalej: ВЭ), под ред. В.Ф. Новицкого, В.А. фон-Шварца, В.А. Апушкина, Г.К. фон-Шульца, т. 12, Москва 1913, s. 489–490.

¹⁰⁹ *Beskrifning öfver de adeliga ätters Sköldemärken, hvilka Finnas upptagne å stor-furstendömet Finlands riddarhus, jemte kort uppgift öfrer Ätternes Ålder och Stamfäde*, utg. P. Sjögren, Helsingfors 1840–1843, s. 102–103.

lacyjne. 200 żołnierzy z liczącego na początku 400 ludzi garnizonu mogło swobodnie odejść z bronią palną i białą, lecz bez sztandarów i muzyki do Nyslott. Odejść pozwolono również duchownym i mieszczanom wraz z ich dobytkiem. Kto zaś chciał pozostać, mógł to uczynić bez żadnego sprzeciwu rosyjskich władz wojskowych. Car obiecał statki dla transportu chorych Szwedów – mieli zostać przetransportowani do Kronenburga¹¹⁰. W twierdzy przejęto kilkadziesiąt dział różnego typu, w tym spiżowych: 15 armat (sześć starych rosyjskich), cztery drobowiki spiżowe, dziewięć falkonetów oraz żelaznych: 36 armat, 16 drobowików, trzy moździerz oraz 180 pudów prochu. Rosjanie podczas oblężenia wykorzystali: pięć moździerzy, dwie haubice spiżowe, 25 armat żelaznych, trzy armaty pułkowe spiżowe trzyfuntowe¹¹¹.

Działań wojennych nie zaprzestali także Rosjanie w Inflantach i Estonii, a po kapitulacji Rygi poszli za ciosem, przystępując do ostatecznej rozprawy z twierdzami pozostającymi nadal pod kontrolą przeciwnika. 22 lipca 1710 r. generał-porucznik Bauer przybył pod Parnawę i przystąpił do jej oblężenia, a raczej blokady, gdyż nie posiadał dział oblężniczych. W twierdzy, oprócz garnizonu, przebywała okoliczna szlachta, która – wystraszona zapowiedziami rosyjskiego wodza o planowanym bombardowaniu – wymogła na komendancie pułkownika Jakubie Heinrichu von Schwengelmie kapitulację. Stosowne porozumienie liczące aż 41 punktów zostało podpisane 12 sierpnia¹¹². Tym sposobem 14 sierpnia Parnawa przeszła pod kontrolę rosyjską. Dzień później 120 żołnierzy szwedzkich (pierwotny stan garnizonu wynosił 1000 ludzi) z bronią (każdemu zostawiono po sześć ładunków), sztandarami i czterema armatami opuściło twierdzę. Szwedom pozostawiono możliwość swobodnego odejścia, jednakże większość z nich dobrowolnie – wraz z pułkownikiem von Schwengelmem – wstąpiła na służbę do cara (tylko artylerzyści pod komendą pułkownika Freidera zostali odesłani do Rewla). W opanowanej Parnawie Bauer zastał pokaźny park artyleryjski w postaci 183 armat, 14 moździerzy oraz czterech haubic (wszystkie żelazne). Ponadto 881 bomb i 1505 cetnarów prochu¹¹³.

Z sukcesu cieszący się także w carskim otoczeniu. 9 września informację o zdobyciu Parnawy przesłał z Moskwy czuwającemu nad działaniami

¹¹⁰ ПСЗРИ, t. 4, nr 2293.

¹¹¹ *Журнал Петра Великого*, s. 318–319; А.З. Мышлаевский, *Северная Война...*, s. 127.

¹¹² ПСЗРИ, t. 4, nr 2286.

¹¹³ *Журнал Петра Великого*, s. 314; Д.П. Бутурлин, *Военная история...*, s. 425–427; S. Tamul, *Kapitulatsioon ja Universitas: järjepidevus ja uued võimalused*, „Tartu ülikooli ajaloo küsimusi” 2011, nr 39, s. 129; *Письма императора Петра I к князю Аниките Ивановичу Репнину...*, s. 295.

Pl. 18. Medal upamiętniający zdobycie Kexholmu przez Rosjan w 1710 r. (srebro). E.C. Шукина, *Серия медалей Ф.Г. Мюллера на события Северной войны в собрании Эрмитажа*, Санкт-Петербург 2006.

Pl. 19. Medal upamiętniający zdobycie Parnawy przez Rosjan w 1710 r. (srebro). E.C. Шукина, *Серия медалей Ф.Г. Мюллера на события Северной войны в собрании Эрмитажа*, Санкт-Петербург 2006.

rosyjskiej polityki zagranicznej wicekanclerzowi Piotrowi Szafirowowi diak Prikazu Poselskiego Michaił Rodostamow¹¹⁴.

Ostatnim silnym bastionem szwedzkim nad Bałtykiem pozostawał Rewel z garnizonem w sile 4,5 tys. żołnierzy (w mieście przebywały również żony

¹¹⁴ *Походная канцелярия вице-канцлера Петра Павловича Шафировова...*, nr 54, s. 204.

i dzieci żołnierzy – łącznie 2 tys. osób)¹¹⁵. Jeszcze zanim Borys Szeremietiew pociągnął spod Połtawy na północ, strona rosyjska podjęła działania rozpoznawcze na terytorium Estonii. W czerwcu 1709 r. podpułkownik Manstein z 700 dragonami i 300 Kozakami dońskimi zrobił rajd kawaleryjski pod Rewel, podczas którego wziął do niewoli szwedzkiego pułkownika Wrangla¹¹⁶. Jednakże zasadnicze działania armii rosyjskiej na tym kierunku przypadły dopiero po zdobyciu Rygi. Nie wszystko szło jednak po myśli carskich sztabowców z uwagi na panującą na tych ziemiach zarazę. Pod koniec lipca marsz wojsk, w tym m.in. żołnierzy pułków gwardyjskich (Preobrażeńskiego i Siemionowskiego), pod tę twierdzę został chwilowo wstrzymany. Niebezpiecznie było również odejść do Narwy¹¹⁷. W sierpniu działania wznowiono, a operacją miał pokierować Rodion Bauer, jednak jako pierwszy ruszył tam komendant narewski pułkownik Nikołaj Zotow z zadaniem zablokowania twierdzy i oczekiwania na piechotę brygadiera Karola Iwanickiego, skierowaną początkowo do Ingermanlandii, gdzie miała wspomagać działania Apraksina pod Wyborgiem. Zotow wywiązał się doskonale ze swego zadania, odcinając jednocześnie mieszkańców od zasobów wody pitnej, dostarczanej do miasta wodociągiem z pobliskiego jeziora¹¹⁸. Zamknięci w Rewlu obrońcy, w tym wielu okolicznych chłopów i przedstawiciele szlachty estońskiej, przystąpili do kopania studni, co tylko sprzyjało rozprzestrzenianiu się zarazy.

15 sierpnia pod Rewel podszedł brygadier Iwanicki z sześcioma pułkami piechoty i batalionem grenadierów. Trzy dni później (18 sierpnia) doszła kawaleria z księciem generałem Aleksandrem Wołkońskim wysłanym z Parnawy przez Bauera, który także ruszył pod Rewel i jednocześnie wysłał majora Orheimona (Orheima) z silnym oddziałem, aby opanował Ozylię. Najważniejszym punktem szwedzkiego oporu na tej wyspie był Arensburg, przekształcony jeszcze za panowania króla Karola XI w czterobastionową

¹¹⁵ *Осада и сдача Ревеля в 1710 году. (Статья Грефенгена, читанная 27 сентября 1872 г. в эстонском литературном обществе и помещенная в втором томе „Beiträge zur Kunde Est-, Liv- u. Kurlands”, стр. 26–64), [w:] СМСИПК, т. 2, s. 447. Mieszczanie zobowiązani byli do utrzymania roty (kompanii) artylerzystów w liczbie 100 ludzi, jednego kapitana i dwóch poruczników. Druga rota artylerii rewelskiej, licząca 136 żołnierzy i odpowiednią liczbę oficerów, utrzymywana była przez skarb państwa. Najwyższy z oficerów artyleryjskich obydwu rot był naczelnikiem całej artylerii Rewla. W porcie pozostał także jeden szwedzki okręt wojenny – korweta Holland.*

¹¹⁶ А.З. Мышлаевский, *Северная Война...*, s. 57.

¹¹⁷ П. и Б., т. 10, s. 253.

¹¹⁸ *Осада и сдача Ревеля в 1710 году...*, s. 457–460. Dowództwo garnizonu i przedstawiciele władz miasta rozważali przygotowanie „wycieczki” mającej na celu odbicie wodociągu.

Il. 20. Medal upamiętniający zdobycie Arensburga przez Rosjan w 1710 r. (srebro). Е.С. Шукина, *Серия медалей Ф.Г. Мюллера на события Северной войны в собрании Эрмитажа*, Санкт-Петербург 2006.

Il. 21. Medal upamiętniający zdobycie Arensburga przez Rosjan w 1710 r. (złoto). Е.С. Шукина, *Серия медалей Ф.Г. Мюллера на события Северной войны в собрании Эрмитажа*, Санкт-Петербург 2006.

twierdzą z silną artylerią¹¹⁹. 15 września garnizon Arensburga poszedł w ślady obrońców Parnawy i poddał się carskim żołnierzom, którzy w sile 400 ludzi dokonali desantu na wyspę. Do niewoli wzięto 50 żołnierzy stanowiących załogę twierdzy. W rosyjskie ręce wpadła cała tamtejsza artyleria w liczbie

¹¹⁹ ВЭ, т. 3, Москва 1911, s. 16–17.

66 różnego rodzaju armat i moździerzy oraz potężny magazyn artyleryjski, na który składały się duże ilości prochu, bomb, kul i innych materiałów niezbędnych artylerzystom. Przejęto również uniformy przygotowane dla szwedzkich dragonów. Do niewoli dostała się także przebywająca na wyspie grupa żołnierzy zwolnionego garnizonu ryskiego (w większości chorych), oczekujących na okręty mające odwiedzić ich do Szwecji¹²⁰.

Rosjanie, uderzając na Rewel, podjęli jednocześnie stosowne działania propagandowe. 16 sierpnia został opublikowany carski „uniwersał dla księstwa estońskiego”, a przede wszystkim do ludności Rewla, potwierdzający dotychczasowe prawa wszystkich duchownych i świeckich mieszkańców, jeśli bez sprzeciwu poddadzą się *orężowi rosyjskiemu*¹²¹. Na początku września pod twierdzę przybył Bauer. Wtedy także od strony morza przyszła odsiecz dla oblężonych w sile jednego pułku piechoty.

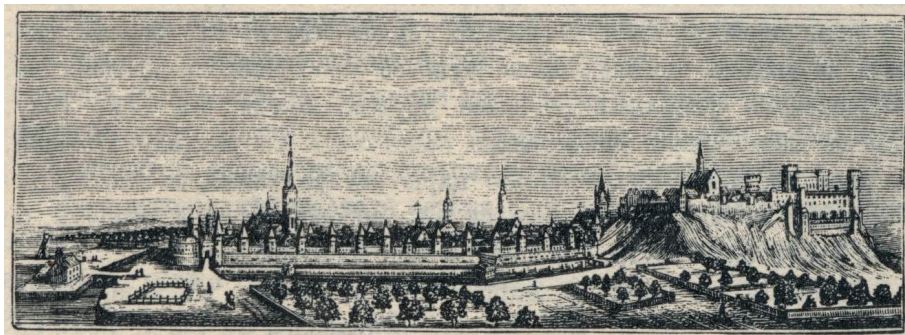
Mieszkańcy Rewla nie chcieli przyjąć wsparcia, obawiając się, że przyniesie ono ze sobą zarazę panującą u Rosjan. Jednocześnie szwedzkie okręty ostrzelały obóz rosyjski, na co ogniem odpowiedziała carska bateria brzegowa. Tymczasem zaraza zbierała ogromne żniwo zarówno wśród oblężonych (przyniesli ją żołnierze spod Rygi), jak i oblegających. Ci pierwsi byli jednak w bardziej krytycznym położeniu. W chwili, kiedy zachorował dowodzący obroną generał major Dietrich Friederich Patkul, jego pułkownicy postanowili nie przedłużać dalej beznadziejnej sytuacji i 29 września zdecydowali się na kapitulację. Decyzja ta była na rękę dziesiątkowanym przez morowe powietrze Rosjanom, którzy nie musieli rzucać tam nowych jednostek, przede wszystkim żołnierzy gwardii. Ci ostatni, stanowiący elitę armii, zostali wycofani przez Piotra I z frontu nadbałtyckiego i skierowani do Nowogrodu, aby tam przygotować się do nadchodzącej wojny z Turcją¹²².

Jeszcze tego samego dnia obydwaj dowódcy podpisali 31-punktowe warunki poddania się twierdzy i miasta rosyjskiemu dowództwu wojskowemu. Rosjanie zagwarantowali wszystkim żołnierzom znajdującym się w Rewlu – zarówno garnizonowi, jak i niedawno przybyłej odsieczy – odejście przy dźwiękach muzyki z rozwiniętymi sztandarami, bronią ręczną z kulami w ustach i 12 gotowymi patronami oraz ośmioma armatami. Wraz z ocala-

¹²⁰ Журнал Петра Великого, s. 315; Книга Марсова, s. 139–140; Д.П. Бутурлин, Военная история..., s. 432–433. W działaniach oddziałów rosyjskich uczestniczyli również Kozacy dońscy i ukraińscy (kompanijcy), zob. А.Г. Шкваров, Петр I и казаки..., s. 332.

¹²¹ ПСЗРИ, t. 4, nr 2287.

¹²² П. и Б., t. 10, s. 757.

Il. 22. Rewel, XVIII w. A.Г. Брикнер, *История Петра Великого*, Москва 1991.

łymi 400 żołnierzami mogły odejść ich rodziny i służba (do twierdzy miał zostać wprowadzony garnizon rosyjski w sile 2000 ludzi). Wszyscy mieli zostać odesłani do Szwecji na okrętach królewskich. Natomiast tym, którzy pozostaliby w mieście, a także tym zamieszkałym na prowincji, zagwarantowano prawo wyznawania dotychczasowej religii. Nienaruszone miały pozostać także wszelkie majątki należące do przedstawicieli Kościoła protestanckiego. Porozumienie gwarantowało również zapewnienie bezpieczeństwa osobistego wszystkim mieszkańcom Rewla i całej prowincji przed samowolą żołnierską¹²³.

Oprócz tego 29 września władze miejskie Rewla zawarły z generałem-porucznikiem Bauerem całkowicie osobne (33-punktowe) porozumienie dotyczące przyjęcia rosyjskiego poddaństwa (jego zapisy dotyczyły również Parnawy). Dokument ten regulował wszelkie sprawy związane z wolnością wyznania, obowiązującym prawem, organizacją instytucji miejskich, kwestiami finansowymi¹²⁴. Podobnej treści gwarancje rosyjskie uzyskała tego samego dnia od Bauera także szlachta estońska¹²⁵.

Sytuacja w Rewlu po wejściu tam Rosjan była dramatyczna. Z 9810 jego mieszkańców przeżyło 2 tys., resztę pochłonęła dżuma¹²⁶. Ocalałych żołnierzy garnizonu odesłano do Szwecji. Zwycięzcy w twierdzy znaleźli po-

¹²³ ПСЗРИ, t. 4, nr 2297; *Осада и сдача Ревеля в 1710 году...*, s. 461. Już po zdobyciu Rewla oceniono stan jego wszystkich umocnień, zarówno od strony lądu, jak i od strony morza, jako bardzo słaby, zob. Ф.Ф. Ласковский, *Материалы для истории...*, s. 453.

¹²⁴ ПСЗРИ, t. 4, nr 2298.

¹²⁵ Tamże, nr 2299.

¹²⁶ S.C. Rowell, *The face beneath the snow: The Baltic region in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, HJ 2001, nr 2, s. 553.

Il. 23. Medal upamiętniający zdobycie Rewla przez Rosjan w 1710 r. (srebro). E.C. Шуккина, *Серия медалей Ф.Г. Мюллера на события Северной войны в собрании Эрмитажа*, Санкт-Петербург 2006.

tężną artylerię w liczbie 50 spiżowych i 174 żelaznych armat, 10 spiżowych i 24 żelaznych moździerzy oraz czterech żelaznych i 36 spiżowych haubic¹²⁷.

Opanowane w 1710 r. twierdze położone we wschodnich nadbałtyckich prowincjach szwedzkich stanowiły niezwykle cenną zdobycz. W 1724 r. car dokonał podziału twierdz Imperium Rosyjskiego na trzy okręgi – Wschodnio-bałtycki, Rosyjski i Perski. W pierwszym okręgu znalazło się ich 11: Sankt Petersburg, Kronsztad, Szlisselburg, Wyborg, Kexholm, Iwangorod i Narwa (jako jeden zespół obronny), Rewel, Rågervik, Parnawa, Dünamünde oraz Ryga. Z powyższych danych widać, iż ponad połowę stanowiły zdobycze z 1710 r. Cztery z nich były ważnymi punktami nadbrzeżnej linii obronnej: Wyborg – port handlowy, Rewel – port handlowy i wojenny, Parnawa – port handlowy, Ryga i Dünamünde (jako jeden zespół obronny) – port handlowy. Strategiczne znaczenie posiadał Rewel i rozbudowane po 1710 r. tamtejsze porty – handlowy i wojenny. Równie istotna z punktu widzenia działań wojennych była Parnawa, której kontrola uniemożliwiała dokonanie przez wroga ewentualnego desantu pomiędzy Rewlem a Rygą. Dodatkowo Wyborg i Kexholm stanowiły strategiczne punkty na linii rosyjskich umocnień lądowych od strony Finlandii¹²⁸.

¹²⁷ Д.П. Бутурлин, *Военная история...*, s. 436.

¹²⁸ Ф.Ф. Ласковский, *Материалы для истории...*, s. 202–207. Warto zauważyć, że pod Parnawą w 1700 r. lądował Karol XII, kiedy śpieszył z odsieczą oblężonej przez wojska rosyjskie Narwie, zob. *Осада и сдача Ревеля в 1710 году...*, s. 441.

Pomimo iż wojna ze Szwecją nie była jeszcze zakończona, Piotr I przystąpił do ustanowienia odpowiedniej organizacji administracyjnej na odebranych wrogowi terytoriach nadbałtyckich. W celu lepszej organizacji państwa oraz usprawnienia systemu związanego z finansowaniem i całościowym zabezpieczeniem funkcjonowania armii i floty jeszcze 18 grudnia 1708 r. został wprowadzony nowy podział kraju na gubernie¹²⁹. Wszystkie dotychczasowe rosyjskie nadbałtyckie zdobycze terytorialne, czyli Ingermanlandia (zwana również Ingrią, Iżorą, Ziemią Iżorską), część Karelii¹³⁰ znalazły się w Guberni Ingermanlandzkiej, w skład której wchodziły także częściowo terytoria historycznej Ziemi Nowogrodzkiej. Na czele guberni stanął przyjaciel i faworyt carski Aleksander Mienszykow¹³¹. Sama Ingermanlandia, zwana w owym czasie „Szwedzką Syberią”, przekształciła się z *nadgranicznej prowincji szwedzkiej* [...] w *geopolityczne centrum nabierającego potęgi imperium*¹³².

Istotne zmiany nastąpiły w 1710 r., kiedy Gubernia Ingermanlandzka została przemianowana na Gubernię Sankt-Petersburską. Wówczas w jej skład weszła Ziemia Wyborska wraz z tamtejszymi najważniejszymi miastami – Wyborgiem, Kexholmem i Nyslottem. Kontrolę nad tą jednostką administracyjną sprawował nadal generał-gubernator Aleksander Mienszykow. W tym samym roku utworzono także Gubernię Ryską (zwaną też Gubernią Inflancką) składającą się z Inflan i byłej Guberni Smoleńskiej. Do 1713 r. generałem-gubernatorem ryskim był również Mienszykow, po czym funkcję tę objął książę Piotr Golicyn (do 1719 r.). Ostatnim generałem-gubernatorem ryskim za panowania Piotra I był ten, który jako pierwszy z rosyjskich żołnierzy wszedł do pokonanego miasta – książę Nikita Repnin (w 1726 r. pochowano księcia w znajdującym się na terenie twierdzy ryskiej byłym kościele luterańskim, który wcześniej na jego polecenie został zamieniony na cerkiew prawosławną)¹³³.

¹²⁹ ПСЗРИ, т. 4, nr 2218.

¹³⁰ Szerzej o zmianach administracyjnych dotyczących Karelii zob. Н.А. Кораблев, *Эволюция административно-территориального устройства Карелии в XVIII – начале XX века*, „Ученые записки Петрозаводского государственного университета” 2013, nr 1 (серия: *Общественные и гуманитарные науки*), s. 12–13.

¹³¹ Tamże; *Географическо-статистический словарь Российской Империи*, сост. П. Семенов, т. 2, Санкт-Петербург 1865, s. 333–334; т. 4, Санкт-Петербург 1873, s. 433–434.

¹³² О.И. Конькова, В.А. Кокко, *Ингерманландские финны. Очерки истории и культуры*, Санкт-Петербург 2009, s. 9.

¹³³ Д. Бантыш-Каменский, *Биографии российских генералиссимусов и генерал-фельдмаршалов с 48 портретами*, cz. 1, Санкт-Петербург 1840, s. 128, 130; *Губернии Российской Империи. История и руководители*, ред. Н.Р. Самохвалов, Москва 2003, s. 156–157.

Il. 24. Medal upamiętniający podbój Inflant przez Rosjan w 1710 r. (srebro). Е.С. Щукина, *Серия медалей Ф.Г. Мюллера на события Северной войны в собрании Эрмитажа, Санкт-Петербург 2006.*

Il. 25. Medal upamiętniający podbój Inflant przez Rosjan w 1710 r. (złoto). Е.С. Щукина, *Серия медалей Ф.Г. Мюллера на события Северной войны в собрании Эрмитажа, Санкт-Петербург 2006.*

Kolejne zmiany administracyjne na tych ziemiach nastąpiły w 1719 r. wraz z ogólnopaństwową reformą likwidującą gubernie i ustanawiającą w ich miejsce prowincje. Trzeba wszakże podkreślić, że nie była to konsekwentna reorganizacja, gdyż decyzją Piotra I w 1719 r. utworzono Gubernię Estońską (Gubernię Rewelską), składającą się trzech dystryktów (powiatów), z Rew-

Il. 26. Książę Nikita Repnin. А.Г. Брикнер, *История Петра Великого*, Москва 1991.

lem jako centrum administracyjno-wojskowym. Zarząd nad nią powierzono generałowi-gubernatorowi Piotrowi Apraksinowi¹³⁴. Wtedy też nastąpiły zmiany związane z kwestiami dowództwa nad armią rosyjską stacjonującą w byłych prowincjach szwedzkich.

Generałowi-gubernatorowi Mienszykowowi podporządkowano garnizony wojskowe w Sankt Petersburgu, Szlisselburgu i na wyspie Kotlin. Natomiast w powiatach władzę mieli sprawować – „specjalny wojewoda” pułkownik Iwan Fieofilatjow i sędzia ziemski (landrichter) Fiedosij Manukow, rezydujący w stolicy. W Wyborgu ober-komendantem wyznaczono pułkownika Iwana Szuwałowa, któremu do pomocy w dowodzeniu znajdującymi się tam garnizonami – wyborskim, nyslockim i kexholmskim – miano przydzielić komendanta wybranego z pułkowników. Ober-komendantem Narwy został generał-major Iwan Busch (Busz), a w Dorpacie komendantem wyznaczono Michała Suchotina¹³⁵.

W tym miejscu należy zauważyć, iż funkcja generała-gubernatora znacznie różniła się od funkcji zwykłego gubernatora. Piotr I zdawał sobie sprawę, że niektóre z ziem rosyjskich (chodziło o tereny przygraniczne) są szczególnie narażone na atak wojsk szwedzkich, dlatego trzeba było ustanowić w nich szczególny rodzaj urzędu. Stąd generałom-gubernatorom: petersburskiemu,

¹³⁴ *Губерни Российской Империи...*, s. 332–333.

¹³⁵ ПСЗРИ, t. 5, Санкт-Петербург 1830, nr 3380.

ryskiemu, rewelskiemu (estońskiemu), a także kijowskiemu powierzono na podległym sobie terenie władzę wojskową, administracyjną, finansową i sądowniczą. Oprócz tego kierowali oni sprawami związanymi z funkcjonowaniem miast (m.in. nadzór nad działalnością policji)¹³⁶.

Jak wspomniano, car wielokrotnie potwierdzał dawne prawa i przywileje całej ludności zamieszkującej zawojowane przez siebie ziemie. W 1710 r. zakończył się także szczególny zarząd wojenny w kontrolowanych dotąd Inflantach i wyznaczono tam rosyjskiego pełnomocnika Gerharda Johanna von Löwenwolde z zadaniem odnowienia Landtagu i przywrócenia przedwojennych porządków i administracji. Car powierzył tę misję człowiekowi doskonale znającemu tamtejsze realia. Wybraniec był majorem szwedzkiej armii (od 1697 r. służył w garnizonie ryskim) i przyjacielem Johanna Reinholda Patkula. W 1700 r. władze szwedzkie skonfiskowały mu majątek, zmuszając go tym samym do wstąpienia na służbę do armii saskiej. Wraz z upadkiem Rygi w 1710 r. jako pierwszy złożył on przysięgę wierności carowi i przeszedł na służbę rosyjską (w późniejszym czasie był ober-hofmistrzem dworu królowny Charlotty Krystyny Zofii von Braunschweig-Wolfenbüttel, żony carewicza Aleksego).

Inflantczyk spełnił pokładane w nim nadzieje. Przywrócony do życia Landtag w latach 1711–1721 zbierał się dość często. W kolejnych latach nad Nową zaczęli także coraz częściej ściągać rodacy Löwenwolde, aby zajmować eksponowane stanowiska w rosyjskiej administracji państwowej¹³⁷. Po 1721 r. w Inflantach i Estonii utworzono także komisję restytucyjną, która rozpatrywała sprawy zwrotu zabranych przez władze szwedzkie majątków¹³⁸.

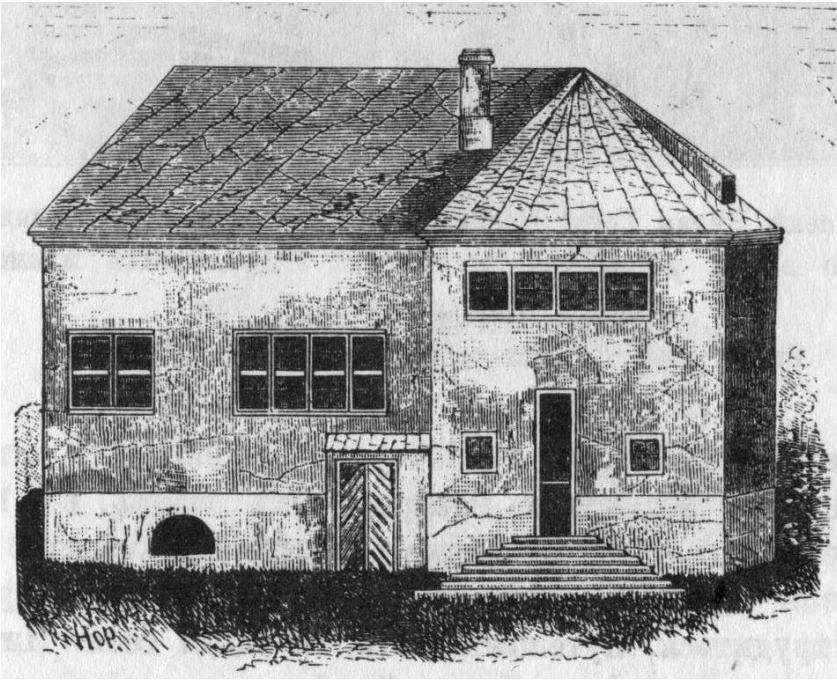
O ostatecznej przynależności odebranych Szwecji ziem – prowincji nad wschodnim wybrzeżem Bałtyku – do Imperium Rosyjskiego zadecydowały postanowienia traktatu pokojowego kończącego wojnę północną. Podpisane w 1721 r. w Nystad porozumienie utrwaliło podjęte już w 1710 r. przez cara działania w odniesieniu do Inflant i Estonii oraz części Karelii i Finlandii¹³⁹. O zwrocie tych terytoriów sojusznikowi Rosji w walce z Karolem XII nie

¹³⁶ Ю.П. Злобин, *Институт генерал-губернаторов в России в XVIII веке: становление и развитие*, „Вестник Оренбургского государственного университета” 2010, nr 4, s. 4; E.В. Чешихин, *Краткая история...*, s. 47–49.

¹³⁷ М.Ю. Катин-Ярцев, *Балтийско-немецкое дворянство...*, s. 39. Szerzej o zob. В.К. Малиновский, *К истории лейб-гвардии Измайловского полка*, http://www.museum.ru/museum/1812/Library/Borodino_conf/2009/Malinovsky.pdf [9 grudnia 2015 r.].

¹³⁸ E.В. Чешихин, *Краткая история...*, s. 49–50.

¹³⁹ ПСЗРИ, t. 6. Санкт-Петербург 1830, nr 3819; *Traktaty między mocarstwami...*, s. 305–310; P. Krokosz, *Bałtycka polityka...*, s. 300–301.

Il. 27. Pałac Piotra I w Parnawie. A.Г. Брикнер, *История Петра Великого*, Москва 1991.

było mowy. Piotr I uznał, że August II nie udzielił mu stosowanej pomocy w wojnie z Turcją w 1711 r. i tym sposobem zmianie uległy dotychczasowe umowy, zgodnie z którymi nadbałtyckie zdobycze miały wrócić do Rzeczypospolitej. Car uznał, że straty ziem nadczarnomorskich po konflikcie z Turcją musi zrekompensować sobie nabytkami nad Bałtykiem¹⁴⁰.

Sukces rosyjski okupiony był ogromnymi stratami w ludziach. Podskarbi wielki koronny Przebendowski otrzymał od jednego oficera – najprawdopodobniej od Jana Ludwika von Hoverbecka, będącego na froncie inflanckim – informację, że tylko podczas oblężenia Rygi *przez powietrze umarło na 12 tysięcy Moskwy*¹⁴¹. Równie dotkliwe straty poniosła strona szwedzka. Ten sam oficer,

który świeżo powrócił z Inflant i rachował, że effective [w istocie] Szwedzi tej kampanij w tych wszystkich odebranych fortecach, inkludując Kerkholm [Kexholm – P.K.], Wyborg, Parnawę stracili 40 tysięcy formalnego wojska do boju, częścią co powietrzem wymarło, częścią zabitych i w niewolę zabranych. A do tego srogą moc dział, amunicyj, samych nowych liberyj w Rydze na 6 tysięcy, które

¹⁴⁰ *Osada i sдача Ревеля в 1710 году...*, s. 463–464.

¹⁴¹ „*Interes WM Pana wspomniałem Królowi Jmci...*”, s. 93.

miano obrocić na nowe, erygowane regimenty, a do tego 6 tysięcy flint z bagnętami i 6 tysięcy karabinów totid{i}em [i tyleż] par pistoletów na rajtaryję, którą tam w Inflantach chcieli erigere [powołać] et Procter obsidiones civitatum [oraz z powodu oblężenia miast]. Do tego nie przyszło¹⁴².

Opanowanie przez wojska rosyjskie Inflant i Estonii doczekało się stosownego upamiętnienia w postaci serii okolicznościowych medali zamówionych przez Piotra I u wybitnego niemieckiego medaliera Philippa Heinricha Müllera. Na złotych i srebrnych krążkach przedstawione zostały oblężenia najważniejszych twierdz szwedzkich (każde z osobna) – Rygi, Dünamünde, Wyborga, Parnawy, Kexholmu, Arensburga i Rewla. Na wszystkich zamieszczono stosowne do danego wydarzenia cytaty z utworów starożytnych rzymskich poetów, m.in. Owidiusza i Wergiliusza, oraz motywy antyczne. Na jednej ze stron medali zawsze znajdowało się popiersie Piotra I w zbroi rzymskiej i wieńcem laurowym zdobiącym zwróconą w prawą stronę głowę. Dwa medale – w dwóch różnych wersjach – poświęcone zostały podbojowi całości nadbałtyckich terytoriów Szwecji¹⁴³.

Każdorazowe znaczące sukcesy oręża rosyjskiego odnoszone w wojnie północnej upamiętniane były tradycyjnymi uroczystościami z udziałem cara, generalicji, duchowieństwa, wojska oraz pozostałych mieszkańców większych i mniejszych miejscowości. Nie inaczej było w 1710 r., kiedy rok po wspaniałej wiktorii połtawskiej cieszący się z kolejnego wielkiego zwycięstwa odniesionego nad nadal niepokonanym wrogiem. Nieklamanej radości Rosjan z tego tytułu miał możliwość przyglądać się przebywający wówczas w Sankt Petersburgu Just Juel, który w swoich zapiskach pod datą 4 października zanotował następujące słowa:

Kampania tego lata zakończyła się tak szczęśliwie, że o większym powodzeniu i błogosławieństwie Bożym nie można było [nawet – P.K.] myśleć. (W rzeczywistości), jednego lata car wziął osiem najsilniejszych twierdz, (a) mianowicie: Elbląg, Rygę, Dünamünde, Parnawę, Arensburg, Rewel, Wyborg i Kexholm – i dzięki temu stał się panem całych Inflant, Estonii, Karelii i Kexholmu. Jemu nic więcej nie zostawało do zawojowania. Sukces [ten – P.K.] był tym bardziej bez porównania, że podczas zdobywania (wymienionych) twierdz mniej zużyto prochu niż podczas oznajmiania radości o odniesionych zwycięstwach i przy kie-

¹⁴² Tamże.

¹⁴³ E.C. Щукина, *Серия медалей...*, s. 7–37, 87–119.

Il. 28. Medal upamiętniający podbój Inflant przez Rosjan w 1710 r. (srebro). E.C. Шукина, *Серия медалей Ф.Г. Мюллера на события Северной войны в собрании Эрмитажа, Санкт-Петербург 2006.*

Il. 29. Medal upamiętniający podbój Inflant przez Rosjan w 1710 r. (złoto). E.C. Шукина, *Серия медалей Ф.Г. Мюллера на события Северной войны в собрании Эрмитажа, Санкт-Петербург 2006.*

lichach [wznoszonych – P.K.] na ich cześć. (Takie szczęśliwie zakończenie kampanii) car postanowił uczcić trzydniowymi uroczystościami. Na (świętowanie) to zostaliśmy zaproszeni tak ja, jak i pozostali przebywający tutaj (cudzoziemscy) dyplomaci i cudzoziemscy panowie¹⁴⁴.

¹⁴⁴ Ю. Юль, *Записки датского посланника...*, s. 210–211.

Ogłoszone przez władcę uroczystości trwały od 8 do 10 października. Przez trzy dni weselono się nad Nową w sposób dotąd niebywały. 8 października, po tradycyjnych modlitwach dziękczynnych odprawionych w cerkwiach, z bastionów twierdzy Pietropawłowskiej rozległa się długa palba armatnia – w trzech seriach strzelano aż 151 razy. Przed soborem – najprawdopodobniej Pietropawłowskim – urządzono intrygujące przedstawienie. Carski kucharz – Duńczyk Johann von Velten (uważany przez carskie otoczenie za nieprzejednanego wroga poddanych Karola XII) – przebrany w czarne szaty, udawał Szweda, który na pytania wszystkich wchodzących i wychodzących ze świątyni *Czemu się tak smuci?* odpowiadał następującymi słowami: *Jak mam się nie smucić, kiedy wróg odebrał mi całe Inflanty i (pozbyłem się tam) ostatniego swego miasta!*¹⁴⁵ Przez cały dzień biły też wszystkie dzwony w mieście. W pałacu księcia Mienszykowa odbyła się uroczysta uczta, podczas której każdemu toastowi wznoszonemu przez Piotra I i zaproszonych gości towarzyszył salut z 11 dużych armat. Wieczorem tego dnia Sankt Petersburg został rzęsiście oświetlony.

Podobnie świętowano podczas dwóch kolejnych dni – 9 października cara i jego świętą ucztą podejmował generał-admirał Apraksin, a dzień później książę Michaił Czerkasski¹⁴⁶. Wkrótce zabawy ustały, gdyż na horyzoncie niepokojąco rysował się konflikt Turcją¹⁴⁷. Niemniej jednak najbliższe lata pokazały, jak ważne i trwałe były owe zdobycze terytorialne osiągnięte przez Rosję w 1710 r.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

Biblioteka Czarторыjskich w Krakowie, rkps 1687; rkps 1946.

Российский государственный архив военно-морского флота, ф. 233, *Канцелярия генерал-адмирала Ф.М. Апраксина*, оп. 1, д. 6–7.

Российский государственный архив древних актов, ф. 9, *Кабинет Петра I и его продолжение*, отд. II, кн. 10.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Документы относящихся к деятельности фельдмаршала, графа Бориса Петровича Шереметева, с 1704 по 1722 год, извлеченные из Архива Артиллерийского Музея, Императорской Публичной Библиотеки, Московского общаго Архива

¹⁴⁵ Tamże, s. 211.

¹⁴⁶ Tamże, s. 211–212.

¹⁴⁷ Szerzej zob. В.А. Артамонов, *Дунайский поход Петра I: Русская армия в 1711 г. не была побеждена*, Москва 2015.

- Главного Штаба, Сенатского Архива, Румянцовского Музея, Архива Морского Министерства и архива Сергея Шереметева, [w:] *Сборник Императорского Русского Исторического Общества*, t. 25, Санкт-Петербург 1878.
- Донесения и другия бумаги чрезвычайного посланника английского при русском дворе, Чарльза Витворта, и секретаря его Вейсброта с 1708 г. по 1711 г., [w:] *Сборник Императорского Русского Исторического Общества*, t. 50 Санкт-Петербург 1886.
- Гельмс И.А., *Достоверное описание замечательных событий при осаде города Риги и того, что случилось со дня ее блокады, а также во время жестокой бомбардировки и обстреливания ее в 1709 г., до сдачи ее в 1710 г., изо дня в день замечено и описано Иоакимом Андреем Гельмсом, который лично выдержал эту тяжкую осаду и из одиннадцати лиц своего дома один остался в живых*, [w:] *Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского Края*, t. 2, Рига 1879.
- Голиков И.И., *Деяния Петра Великого, мудрого преобразителя России, собранные из достоверных источников и расположенные по годам*, t. 15, Москва 1843.
- Hultman J.D., *O panowaniu Karola XII króla Szwecji*, tłum., oprac. i wstęp W. Krawczuk, Kraków 2015.
- „Interes WM Pana wspomnień Królowi Jmci...”. *Listy Jana Jerzego Przebendowskiego podskarbiego wielkiego koronnego do Adama Michała Sieniawskiego, wojewody bełskiego i hetmana wielkiego koronnego z lat 1704–1725*, w oprac. A. Perłakowskiego, Kraków 2007.
- Книга Марсова, или воинских дел от войск Царского Величества Российских во взятии преславных фортификаций и на разных местах храбрых баталий учиненных над войски Его Королевского Величества Свейского. С первого Санкт-Петербургского 1713 года издания, вторым тиснением напечатанная, Санкт-Петербург 1766.
- Мышлаевский А.З., *Северная Война на Ингерманландском и Финляндском театрах в 1708–1714 г. (документы государственного архива)*, Санкт-Петербург 1893.
- Nordberg J.A., *Histoire de Charles XII. roi de Suède*, La Haye 1748.
- Осада и сдача Ревеля в 1710 году. (Статья Грефенгена, читанная 27 сентября 1872 г. в эстонском литературном обществе и помещенная в втором томе „*Beiträge zur Kunde Est.- Liv.- u. Kurlands*”, стр. 26–64), [w:] *Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского Края*, t. 2, Рига 1879.
- Письма и бумаги императора Петра Великого, t. 3–10, Санкт-Петербург–Ленинград–Москва 1893–1956.
- Письма императора Петра I к князю Аниките Ивановичу Репнину за 1710 г., [w:] *Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского Края*, t. 1, Рига 1876.
- Письма русских государей и других особ царского семейства, t. 1: *Переписка Петра I с Екатериною Алеесевною*, Москва 1861.
- Полное Собрание Законов Российской Империи, t. 4–6, Санкт-Петербург 1830.
- Походная канцелярия вице-канцлера Петра Павловича Шафирова: *Новые источники по истории России эпохи Петра Великого*, изд. подгот. Т.А. Базарова Ю.Б. Фомина; сост., вступ. ст., коммент. Т.А. Базаровой, cz. 1: *1706–1713 годы*, Санкт-Петербург 2011.
- Северная война 1700–1721 гг. К 300-летию Полтавской победы. *Сборник документов*, t. 1: (1700–1709 гг.), под ред. Л.Г. Бескровного, Г.А. Куманева, Москва 2009.

The history of the expedition of Charles XII. King of Sweden, etc. Into Denmark, Livonia, Courland, Lithuania and Poland. With an Account of all the Sieges and Battles between the Kings of Sweedland, and Poland, and the Czar of Moscovy, London 1704.

Traktaty między mocarstwami europejskimi od roku 1648 zaszłe podług lat porządku, z przyłączoną potrzebną Historji wiadomością opisane, t. 2, Warszawa 1773.

Volumina legum, t. 6, Petersburg 1860.

Записки графа Г.П. Чернышева. 1672–1745, сообщ. Ф.К. Опочинин, „Русская Старина” 1872, nr 5, s. 791–802.

Журнал или поденная записка блаженныя и вечнодостойныя памяти государя императора Петра Великого с 1698 года даже до заключения нейштатскаго мира, cz. 1, Санкт-Петербург 1770.

Юль Ю., *Записки датского посланника в России при Петре Великом*, [w:] *Лавры Полтавы. Ю. Юль. Оттон Плейер. История России и Дома Романовых в мемуарах современников XVII–XVIII вв.*, отв. за выпуск М. Федотова, ред. В. Плющ, составление, послесловие, указатель имен, глоссарий В. Наумов, Москва 2001, s. 9–355.

OPRACOWANIA

Адамович Б., *Осада Выборга. 1710 год*, „Военный сборник” 1903, nr 9, s. 25–49.

Андреева Е., *Шведские строители российской столицы*, [w:] *Полтава: судьбы пленных и взаимодействие культур*, под. ред. Т.А. Тоштендаль-Салычевой, Л. Юнсон, Москва 2009, s. 139–154.

Anusik A., *Karol XII*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2006.

Aräjs J., *Bitwa nad Dźwiną 9 lipca 1701 roku*, [w:] *Wojny północne w XVI–XVIII wieku. W czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, red. B. Dybaś, wsp. A. Ziemełwska, Toruń 2007, s. 197–207.

Артамонов В.А., *Дунайский поход Петра I: Русская армия в 1711 г. не была побеждена*, Москва 2015.

Бантыш-Каменский Д., *Биографии российских генералиссимусов и генерал-фельдмаршалов с 48 портретами*, cz. 1, Санкт-Петербург 1840.

Bergmann V., *Peter der Grosse als Mensch und Regent*, t. 3, Riga 1826.

Beskrifning öfver de adeliga ätters Sköldemärken, hvilka Finnas upptagne å stor-furstedömet Finlands riddarhus, jemte kort uppgift öfrer Ätternes Ålder och Stamfäde, utg. P. Sjögren, Helsingfors 1840–1843.

Болтунова Е., *Гвардия Петра Великого как военная корпорация*, Москва 2011.

Бородкин М., *Двухсотлетие взятия Выборга*, Санкт-Петербург 1910.

Бутурлин Д.П., *Военная история походов россиян в XVIII столетии*, cz. 1, t. 2, Санкт-Петербург 1820.

Цесельский Т., *Речь Посполитая и балтийская экспансия Российской Империи в XVIII в.*, „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana” 2014, nr 1, s. 118–234.

Christian U., *Lorens Christopher Stobée och Johan Kock – två karolinerofficersares öden*, „Årsbok för historia och kulturhistoria i Bergslagens Bergsarkiv” 1993, nr 5, s. 12–16.

Ciesielski T., *Irlandczyk na służbie carskiej. Piotr Lacy – feldmarszałek i generał-gubernator Inflant*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rze-*

- czypospolitej*, t. 3: *Inflanty Polskie*, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2012, s. 227–265.
- Чешихин Е.В., *Краткая история Прибалтийского Края*, Рига 1894.
- Дубравин А.И., *Взятие русскими войсками и флотом Выборга в 1710 г.*, [w:] *Русское военно-морское искусство*, Москва 1951, s. 60–67.
- Ефимов С.В., *Выборгский поход Петра I в 1706 году*, [w:] *Страницы Выборгской истории. Сборник статей*, сост. С.А. Абдуллина, t. 2, Выборг 2014, s. 170–183.
- Ericsson P., *Stora nordiska kriget förklarar. Karl XII och det ideologiska tilltalet*, Uppsala 2002.
- Географическо-статистический словарь Российской Империи*, сост. П. Семенов, t. 2–4, Санкт-Петербург 1865–1873.
- Gierowski J., *Problematyka bałtycka w polityce Augusta II Sasa*, [w:] tegoż, *Na szlakach Rzeczypospolitej w nowożytnej Europie*, red. A.K. Link-Lenczowski, Kraków 2008, s. 351–359.
- Gierowski J.A., *W cieniu Ligi Północnej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971.
- Губерни Российской Империи. История и руководители*, гл. ред. Н.Р. Самохвалов, Москва 2003.
- Karlsson Å., *Karl XII*, „Karolinska Förbundets Årsbok” 2003, s. 32–64.
- Казаков Н.И., Клокман Ю.Р., Крылова Т.К., Никифоров Л.А., *Военные действия и дипломатия в 1709–1716 гг.*, [w:] *Очерки истории СССР. Период феодализма. Россия в первой четверти XVIII в. Преобразования Петра I*, ред. Б.Б. Кафенгауз, Н.И. Павленко, Москва 1954, s. 510–573.
- Катин-Ярцев М.Ю., *Балтийско-немецкое дворянство на российской службе. XVII – конец XVIII в.*, „Вестник Московского Университета” 2000, nr 2, серия: история (8), s. 25–49.
- Кобзарева Е.И., *От первой Северной войны 1655–1661 гг. к Великой Северной войне 1700–1721 гг. и Полтаве: Россия и ее потенциальные союзники в борьбе против Швеции*, [w:] *Полтава. К 300-летию Полтавского сражения. Сборник статей*, редколлегия: О.Г. Агеева, В.А. Артамонов, И.Г. Дуров, П.А. Кротов, Москва 2009, s. 16–38.
- Конькова О.И., Кокко В.А., *Ингерманландские финны. Очерки истории и культуры*, Санкт-Петербург 2009.
- Кораблев Н.А., *Эволюция административно-территориального устройства Карелии в XVIII – начале XX века*, „Ученые записки Петрозаводского государственного университета” 2013, nr 1 (серия: *Общественные и гуманитарные науки*), s. 12–17.
- Красиков В., *Русский флот в Северной войне 1700–1721 годов*, Санкт-Петербург 2001.
- Krokosz P., „Mała wojna”. *Działania wojsk rosyjskich w Inflantach, Estonii oraz Ingermanlandii w latach 1700–1704*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 3: *Inflanty Polskie*, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2012, s. 139–226.
- Krokosz P., *Bałtycka polityka Rosji Piotra I*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 6, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2013, s. 279–314.

- Krokosz P., „Zdobyte bez przelania krwi kwietnia 9, 1783 roku”. *Imperialna polityka Rosji wobec Chanatu Krymskiego w XV–XVIII w.*, [w:] *Крим від античності до сьогодення: Историчні студії*, ред. В. Смолій, Київ 2014, s. 302–322.
- Krokosz P., *Dividimus muros et taenia pandimus urbis. Opanowanie Dorpatu i Narwy przez wojska rosyjskie w 1704 r.*, [w:] *Twierdze osiemnastowiecznej Europy. Studia z dziejów nowożytnej sztuki wojskowej*, red. M. Trąbski, Oświęcim 2016, s. 189–222.
- Кротов П.А., *Выборгская верфь русского галерного флота при Петре I*, [w:] *Северная война. Взгляд из Выборгского замка*, Выборг 2010, s. 89–100.
- Кротов П.А., *Осударева дорога 1702 года: пролог основания Санкт-Петербурга*, Санкт-Петербург 2011.
- Кротов П.А., *Преследование российскими войсками отряда Карла и Мазепы за Днепром*, „Меншиковские чтения” 2011, z. 2, s. 57–74.
- Кротов П.А., *Когда Санкт-Петербург стал официальной столицей?*, „Меншиковские чтения” 2012, nr 8, s. 55–60.
- Кротов П.А., *Битва под Полтавой. Начало Великой России*, Санкт-Петербург 2014.
- Ласковский Ф.Ф., *Материалы для истории инженерного искусства в России, cz. 2: Опыт исследования инженерного искусства в царствование Императора Петра Великого*, Санкт-Петербург 1861.
- Леонтьева В.В., *Конные галеры – военно-транспортное нововведение Петра Великого*, [w:] „Десятые открытые слушания „Института Петербурга”. Ежегодная конференция по проблемам петербурговедения 11–12 января 2003 года”, Санкт-Петербург 2003, s. 1–6, http://www.institute-spb.standardsite.ru/userdata/files/10-07_Leontyeva.pdf [21 czerwca 2013 r.].
- Lewitter R.L., *Russia, Poland and the Baltic, 1697–1721*, „The Historical Journal” 1968, nr 1, s. 3–34.
- Лоренц Кристоффер Стобеус (Стобее), <http://w-garrison1710.livejournal.com/5746.html> [10 listopada 2015 r.].
- Малиновский В.К., *К истории лейб-гвардии Измайловского полка*, s. 1–5, http://www.museum.ru/museum/1812/Library/Borodino_conf/2009/Malinovsky.pdf [9 grudnia 2015 r.].
- Манойленко Ю.Е., *Артиллерийское обеспечение осады Риги русскими войсками в 1709–1710 гг.*, „Военно-исторический журнал” 2010, nr 7 s. 25–27, http://militera.lib.ru/periodic/o/v/voenno-istoricheskyy-zhurnal/vij_2010-07.pdf [15 grudnia 2015 r.].
- Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Лифляндская губерния*, сост. Ф. Веймарн, Санкт-Петербург 1864.
- Мегорский Б.В., *Подготовка к штурму Выборга. В контексте теории практики эпохи*, s. 1–7, http://www.reenactor.ru/ARH/PDF/Megorskiy_03.pdf [20 października 2015 r.].
- Мельнов А., *К вопросу о шведском гарнизоне Выборга в 1710 г.*, s. 1–8, [w:] *Выборг в Северной войне: XIV научная конференция*, Выборг 2010, <http://books.reenactor.ru/index.php?bookid=1096> [10 grudnia 2015 r.].
- Мельнов А.В., *Шведский гарнизон Выборгской и Кексгольмской крепостей весной 1710 г. Доклад на Международной научно-просветительской конференции „Крепость Корела-Приладожский форпост: К 700-летию крепости Корела и*

- 300-летию освобождения Кексгольма в Северной войне. 16–17 сентября 2010 г. г. Приозерск”, http://www.reenactor.ru/ARH/PDF/Melnov_01.pdf [10 kwietnia 2013 r.].
- Мишанов В.Г., *Выборг в Северной войне*, [w:] *Страницы Выборгской истории. Сборник статей*, t. 2, сост. С.А. Абдуллина, Выборг 2014, s. 198–206.
- Morfill W.R., *Russia from the birth of Peter the Great to Nicholas II*, New York 1902.
- Морской атлас Министерства Обороны СССР*, t. 3: *Военно-исторический*, cz. 1, Москва 1958.
- Norberg E., *Lorenz Christofer Stobée. En fortifikatör och hans arkiv*, „Karolinska Förbundets Årsbok” 1988, s. 77–90.
- Описание Санктпетербурга и Кроншлота в 1710-м и 1711-м годах*, перевод с немецкого, с примечаниями, изд. Императорской Публичной Библиотеки, Санкт-Петербург 1860.
- Petrelli T.J., *Striderna kring Finska viken 1706–1710*, „Historisk Tidskrift” 1904, nr 1, s. 113–145.
- Ракитянский А., *Рига в начале XVIII века. Штрихи к портрету города*, „Русский мир и Латвия. История знания” 2010, nr 22, s. 47–50, <http://humanitatis.elbiko.lv/media/2010gads/russkijmir/raznoje/%E0%EB%FC%EC%E0%ED%E0%F5j%20Nr.%2022d.pdf> [15 grudnia 2015 r.].
- Rowell S.C., *The face beneath the snow: The Baltic region in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, „The Historical Journal” 2001, nr 2, s. 541–558.
- Рижский бургомистр Павел Брокгаузен*, [w:] *Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского Края*, t. 1, Рига 1876.
- Славинский Н.Р., *Утверждение России в Ингерманландии в царствование Петра Великого*, „Общество–Среда–Оазиситие (Terra Humana)” 2009, nr 2, s. 23–34.
- Шкваров А.Г., *Петр I и казаки*, Санкт-Петербург 2010.
- Шкваров А.Г., *Северная война (1700–1721 гг.). Донское казачество на прибалтийском театре*, Хельсинки 2009.
- Щукина Е.С., *Серия медалей Ф.Г. Мюллера на события Северной войны в собрании Эрмитажа*, Санкт-Петербург 2006.
- Tamul S., *Kapitulatsioon ja Universitas: järjepidevus ja uued võimalused*, „Tartu ülikooli ajaloo küsimusi” 2011, nr 39, s. 123–141.
- Uddgren H.E., *Några anteckningar om Georg Lybeckers förmenta gunstlingskap hos Karl XII*, „Historisk Tidskrift” 1905, nr 1, s. 77–92.
- Васильев Т.В., *Осада и взятие Выборга русскими войсками и флотом в 1710 году*, Москва 1953.
- Военная энциклопедия*, под ред. В.Ф. Новицкого, В.А. фон-Шварца, В.А. Апушкина, Г.К. фон-Шульца, t. 3–12, Санкт-Петербург 1913.
- Выдержки из автобиографии Расмуса Эребо, касающиеся трех путешествий его в Россию*, [w:] *Лавры Полтавы*. Ю.Юль. Оттон Плейер. *История России и Дома Романовых в мемуарах современников XVII–XVIII вв.*, отв. за выпуск М. Федотова, ред. В. Плющ, составление, послесловие, указатель имен, глоссарий В. Наумов, Москва 2001, s. 365–396.
- Заозерский А.И., *Фельдмаршал Б.П. Шереметев*, Москва 1989.

Ziemlewska A., *Ryga w Rzeczypospolitej polsko-litewskiej (1581–1621)*, Toruń 2008.

Злобин Ю.П., *Институт генерал-губернаторов в России в XVIII веке: становление и развитие*, „Вестник Оренбургского государственного университета” 2010, nr 4, s. 4–11.

Жизнь, анекдоты, военные и политические деяния российского генерал-фельд-маршала графа Бориса Петровича Шереметева, любимца Петра Великого и храброго полководца, Санкт-Петербург 1808.

Summary

Sunt mihi quae valeant in talea pondera. How the Russian Army Conquered East Baltic Provinces of Sweden in 1710

The article is devoted to the activities of Russian army during the Great Northern War of 1700–1721. After the victory over the army of Charles XII in the Battle of Poltava in 1709, Tsar Peter I immediately directed his army toward the Baltic Sea to occupy Swedish strongholds. In 1710, after a successful siege, Russians conquered the enemy’s crucial towns and harbors at the Baltic Sea, thus strengthening their previous territorial conquests in the region.